

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Педагогічний факультет романо-германської та української філології

Кафедра української філології

Кваліфікаційна робота

з української мови на тему:

**“КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВ’ЯЗАННЯ
ПРОБЛЕМИ БУЛІНГУ В УКРАЇНСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ
СЕРЕДОВИЩІ”**

студентки групи Сл53(укр)-21
педагогічного факультету романо-германської
та української філології,
форма здобуття освіти: денна,
за освітньою програмою «Українська мова і
література, англійська мова, редагування
освітніх видань»
спеціальністю 014 Середня освіта,
спеціалізацією 014.01 Українська мова та
література
Лужецької Наталії Віталіївни

Допущена до захисту
«__» _____ року

Завідувач кафедри

(підпис)

(ПІБ)

Науковий керівник –
доктор філологічних наук, професор
Баган Мирослава Петрівна

Національна шкала _____

Кількість балів _____

Оцінка ЄКТС _____

Київ – 2022

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
KYIV NATIONAL LINGUISTIC UNIVERSITY
Pedagogical Faculty of Romance, Germanic and Ukrainian Philology**

Department of Ukrainian Philology

**Master's Thesis
in Ukrainian Language on Topic:**

**«COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC ASPECT OF SOLVING
THE PROBLEM OF BULLYING
IN THE UKRAINIAN EDUCATIONAL ENVIRONMENT»**

By student of group S1 53 (ukr)-21
Pedagogical Faculty of Romance,
Germanic and Ukrainian Philology,
full-time form of studies,
educational program «Ukrainian Language
and
Literature, English Language,
Editing of Educational Publications»,
speciality 014 Education
(014.01 Ukrainian language and literature)
Luzhetska Nataliia Vitaliyivna

Approved for thesis defense
« ____ » ____ year

Head of Department

(signature) prof. M.P.Bahan
(full name)

Academic Adviser:
Myroslava P. Bahan,
Doctor of Science (Philology), Professor

National grade _____
Mark _____
ECTS grade _____

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ БУЛІНГУ	7
1.1. Булінг як форма комунікативної агресії.....	7
1.2. Чинники булінгу в сучасному освітньому просторі.....	13
1.3. Методологія комунікативної лінгвістики у сфері дослідження конфліктних ситуацій.....	19
Висновки до розділу 1.....	25
РОЗДІЛ 2. МОВЛЕННЄВІ ОЗНАКИ БУЛІНГУ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ	27
2.1. Лексичні ознаки принизливого мовлення.....	27
2.2. Граматичні форми приниження в молодіжному мовленні.....	29
2.3. Узгоджене словосполучення як типова конструкція негативно- зверхньої оцінки в учнівському колективі	32
2.4. Найпоширеніші реченнєві типи словесного цькування	34
2.5. Висловлення як цілісна комунікативна форма булінгу	38
2.6. Проблема прихованого булінгу в освітніх закладах.....	40
Висновки до розділу 2.....	44
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ КОМУНІКАТИВНІ ФОРМИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПОДОЛАННЯ БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ	46
3.1. Методичні рекомендації щодо профілактики булінгу в освітньому середовищі.....	46
3.2. Особливості спілкування з жертвами булінгу.....	51
3.3. Способи корегування психологічної атмосфери в колективі, члени якого займаються булінгом.....	57
Висновки до розділу 3.....	61
ВИСНОВКИ	63

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	68
SUMMARY.....	75

ВСТУП

Актуальність теми. Поняття “булінг” є відносно новим в Україні, а тому досі малодослідженим. Водночас булінг в українському освітньому середовищі сьогодні стає дедалі більш масовим явищем. Він привертає увагу психологів, педагогів, соціологів, проте вважаємо актуальним проаналізувати саме комунікативно-прагматичний аспект його втілення. Словниковий запас сучасних школярів розширюється, що дає змогу їм вигадувати все нові й нові засоби словесного цькування. Набуло актуальності виявлення усіх неприпустимих образливих мовних форм приниження чи нетерпимості в освітньому середовищі. Для подолання булінгу важливо з’ясувати основні його мовні ознаки, які допоможуть розпізнати неприпустимо образливі висловлення школярів. Найчастіше булінг відбувається в місцях, де контроль чи нагляд дорослих обмежений: у коридорах, вбиральнях, роздягальнях, на подвір’ях, сходах закладів освіти або й поза їхньою територією.

До нагальних проблем українського освітнього середовища належить методологічна робота щодо запобігання та викорінення булінгу – “навмисної, систематично повторюваної агресивної поведінки, що ґрунтується на нерівності соціальної влади або фізичної сили” (Ольвеус 1993, с. 63). О. Ожійова та В. Пономарьов, які дослідили акцентуації характеру учасників, визначили, що агресивна поведінка може виявлятися і у фізичному, і у психологічному насильстві (Пономарьов 2013, с. 126).

Дж. Салісбері висвітлив шляхи роботи з хлопчиками та жертвами, К. Плутицька визначила підходи до розуміння булінгу як форми шкільного насильства. Проблематику шкільного насильства також досліджували Є. Грибанов, О. Шуміло, Л. Нечипорук, Р. Іванченко.

Необхідно не просто вивчати теорію, а й розробляти ефективні заходи профілактики й викорінення словесного цькування, орієнтуючись як на досвід попередників, так і на власний.

Отже, актуальність дослідження зумовлена відсутністю ґрунтовного вивчення вербального булінгу саме в українських освітніх закладах, а також виникненням нових різноманітних способів словесного цькування, які потребують викорінення.

Мета роботи – проаналізувати комунікативно-прагматичні особливості словесного булінгу в сучасному українському освітньому середовищі й визначити вербальні способи запобігання йому.

Мета зумовила виконання таких **завдань**:

- охарактеризувати булінг як форму комунікативної агресії;
- визначити основні психологічні аспекти булінгу;
- довести важливу роль комунікативної лінгвістики у запобіганні конфліктів;
- окреслити лексичну специфіку булінгу в українських закладах освіти;
- проаналізувати типові граматичні форми булінгу;
- розглянути поняття прихованого булінгу;
- розробити методичні рекомендації щодо профілактики булінгу;
- дати поради щодо спілкування з жертвами булінгу;
- запропонувати комунікативні способи корегування психологічної атмосфери в колективі, члени якого здійснюють булінг.

Об’єкт дослідження – мовні вияви булінгу в українському освітньому середовищі.

Предмет дослідження – комунікативно-прагматичні особливості булінгу та боротьби з ним в українському освітньому середовищі.

Матеріалом дослідження слугували коментарі школярів на інтернет-ресурсі “Facebook”, а також власні спостереження під час проходження практики в загальноосвітній школі.

У роботі застосовано такі **методи дослідження**:

- описовий метод (теоретичне узагальнення результатів дослідження, зовнішня та внутрішня інтерпретація);

- аналіз, синтез, корелювання (чи залежить цькування від віку, статі, виховання);
- прагматичний аналіз (дослідження ставлення людини до співрозмовника, її стратегії та тактики під час розмови, що впливають на процес комунікації);
- спостереження (за поведінкою учнів).

Наукова новизна роботи полягає у поглибленні теорії про словесний булінг, його ознаки, причини та наслідки; у аналізі граматичних форм, конструкцій, речень, які використовують учні для приниження; у розробці методичних рекомендацій щодо профілактики цькування.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження можуть бути використані у вивченні курсів: “Сучасна українська мова”, “Українські мовні норми в контексті сьогодення”, “Соціолекти сучасного українськомовного простору”, “Комунікативна лінгвістика” та на факультативах з української мови. Матеріал буде корисним для всіх вчителів незалежно від дисциплін, які вони викладають, а також психологів для вчасного виявлення та запобігання булінгу.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження апробовано на міжнародній студентській науково-практичній відеоконференції “AD ORBEM PER LINGUAS”, 25 травня 2022 року. На основі виступу опубліковано тези.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та англійськомовної анотації. Загальний обсяг роботи становить 75 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ БУЛІНГУ

1.1. Булінг як форма комунікативної агресії

Булінг – дії, які скоюють учасники освітнього процесу. Це може бути фізичне, психологічне, сексуальне, економічне насильство. Особливу роль в освітньому середовищі відіграє саме психологічний вид цькування, який супроводжується словесними утисками та приниженнями. Для процесу булінгу учасники використовують засоби електронних комунікацій та різноманітні соціальні мережі, де часто можна зустріти неприємні коментарі або дописи про ту чи іншу людину, що також шкодить психологічному здоров'ю постраждалого. Не лише пряме цькування учнів вважається булінгом, але також і бездіяльність з боку спостерігачів. Адже людина, яка просто ігнорує ситуації будь-якого приниження інших також стає співучасником цього процесу (ЗУ “Про освіту”, с.1).

Поняття “конфлікт” або “сварка” значно відрізняється від булінгу. Основною його ознакою є систематичність вчинення дій насилля зі сторони кривдника. Таке явище неможливо розпізнати після першого випадку, але це стає очевидним після повторення таких ситуацій. Наступною головною характеристикою є наявність сторін. Завжди є булер (кривдник, може діяти самостійно або ж мати групу підтримки) та жертва (потерпілий від знущань), а також може бути третя сторона – спостерігачі.

За результатами досліджень, що проводили протягом 2000-х років, “13,3% учнів часто потрапляють в ситуацію булінгу, 44,7% учнів періодично потрапляють в ситуацію знущання над ними” (Ожійова 2012, с. 11). Булінг відбувається з певним наміром. Кривдник постійно прагне показати свою перевагу над жертвою та завдати їй якомога більшої шкоди (фізичної або моральної). Зазвичай сили між учасниками процесу нерівні, як фізичні, так і матеріальні. Самі учні не зможуть вирішити цю проблему, булер не зупиниться просто так, а потерпілому важко знайти в собі сили, щоб дати гідну відповідь або попросити допомоги у дорослих. Тому вчителі мають

бути уважними до учнів, до їхнього стану та до взаємин, які складають в класах. Одноразовий випадок глузування або бійка не вважається булінгом.

Заклади освіти часто є основним місцем, де трапляються випадки булінгу. Це може статися не лише на уроці, а й на перерві. Коридори, роздягальні, сходи, вбиральні, шкільне подвір'я, їдальня – всі ці місця можуть бути небезпечними для учня, якого булять. Дорослі не мають змоги постійно контролювати учнів та їхню діяльність, що дозволяє школярам діяти більш вільно. Цькування може продовжуватися і поза територією школи, де нагляд з боку вчителів взагалі практично відсутній. Взагалі “булінг в шкільному класі є деструктивним способом реалізації природної потреби підліткового співтовариства в формуванні внутрішньогрупової структури класу, заснованої на принципі домінування” (Соловйов 2014, с. 155).

Найбільш поширений різновид булінгу в освітніх закладах – психологічний. До цієї форми насильства відносять вербальний булінг, де голос та слова – основні чинники. Соціальна ізоляція також стосується саме цього виду, коли учні бойкотують когось одного та не хочуть з ним спілкуватися. Така ситуація викликає почуття безпорадності у будь-якої людини, а особливо у школяра. Це в подальшому може призвести до стійких психологічних проблем, а також завадити в майбутньому, коли людина просто не зможе спокійно спілкуватися з іншими без страху бути приниженим.

Основні негативні дії, які здійснює агресор стосовно жертви:

- поширення недостовірних відомостей, пліток, що ганьблять індивідуальність учнів;
- нанесення тілесних ушкоджень та залякування учня;
- використання образливих прізвиськ;
- використання принизливих слів;
- ігнорування і виключення жертви з групової (шкільної) діяльності.

Вербальний булінг – це словесне знуцання або залякування за допомогою використання образливих слів, що містить постійні погрози й неповажні коментарі про кого-небудь (про зовнішній вигляд, релігію, інвалідність та ін.).

Найпоширеніша форма вербального булінгу – використання принизливих прізвиськ, зокрема негативно забарвлених іменників та прикметників, напр.: *бовдур, лупоглазий ідіот, коро тишка, олень, тупиця, лох, лошарик*. Прізвиська здебільшого відбивають якісь характерні зовнішні, психологічні чи соціальні ознаки учня (Дубровська 2009, с. 25).

Неприпустимою формою булінгу є вживання негативно-оцінних коментарів, пор.: *Який же ти гладкий; Маєш свиняче рило; Петро – повний невдаха. Чому хтось взагалі з ним спілкується?! Він же гей*. Іноді можна почути й погрози, пор.: *Якщо я тебе знову побачу, то перерахую твої білосніжні зубки своїм кулаком!; Йди звідси, бо зараз як дам тобі!*

Вербальний булінг нерідко супроводжується невербальним. Наприклад, якщо при фразі “*Ну ти й дурник!*”, яка може здатися звичайним жартом, мовець дає потиличника співрозмовнику, стає цілком очевидно, що відбувається словесне й фізичне приниження. Фізичними маркерами булінгу слугують також непристойні, образливі жести, плювки, замахи. Тому мовлення учнів вважливо оцінювати в комплексі з їхньою поведінкою, мімікою, тоном мовлення та ін.

За допомогою слів учні можуть також залякувати інших, при цьому використовуючи загрозливу інтонацію. Це роблять, щоб змусити жертву щось зробити або ж не робити. Можна часто почути погрози в коридорах школи, напр.: *Ходи сюди негайно, якщо ніжки хочеш зберегти!; Навіть не думай ревіти, покидьку! Зараз будеш жувати свої соплі; Дай списати, а інакше відлупцюю*. Зазвичай такі погрози так і залишаються на словесному рівні, але це не означає, що це можна ігнорувати. Адже учень, якому погрожують, не вагається щодо правдивості погроз і безперечно виконує все, що йому кажуть інші.

Цькування в освітньому середовищі іноді практикують не лише учні, а навіть деякі вчителі. Це може виявлятися в необґрунтованому заниженні оцінок, систематичному ігноруванні думки учня, вішанні ярликів (*Василь не вміє красиво висловити думку*), використанні принизливих слів (*Зараз підеш до директора; Будеш після школи вулиці підмітати*). Таку форму поведінки вчителя можуть переймати й інші учні, тому педагогам особливо важливо контролювати власне мовлення і однаково доброзичливо ставитися до всіх школярів.

Кібербулінг також можна віднести до словесного цькування. Учні часто спілкуються через соціальні мережі, де можуть виникати перепалки між ними. Використання гнівних реплік між учнями або систематичне повторення образ стосовно одного з них в онлайн-форматі можуть також призвести до психологічних проблем школяра (Робін 2008, с. 216).

Наприклад, учні обговорюють в спільному чаті, коли краще влаштувати день прибирання в класі. І коли один учень запропонував прийти для цього в суботу до школи, однокласники почали писати наступне: *Не мели дурниць, бовдуре!; Якщо так хочеться, то вали прибирати сам!; Ніхто й не очікував від тебе гідних пропозицій!; Краще мовчи, недоумку!* Після таких коментарів нікому не захочеться продовжувати брати участь в обговоренні будь-яких питань.

Існує декілька різновидів кібербулінгу, зокрема “флеймінг (запальний обмін образливими репліками), кіберостракізм (відчуження від групи віртуального та безпосереднього спілкування)” (Найдьонова 2015, с.15).

Яскравим прикладом наслідків кібербулінгу є історія 16-річного Джеда Преста, який вимушений був стати заручником у власному домі. Цькування розпочалося через його незгоду із групою хлопців у школі. Після чого вони постійно писали йому образливі повідомлення, почали розповсюджувати неправдиві чутки про нього та влаштували йому бойкот у школі. Все це призвело до спроби самогубства хлопчика (Робін 2008, с. 218).

Кібербулінг може стати прямим поштовхом до цькування безпосередньо в школі. А також, “враховуючи поширеність аудиторії цькувачів, кібербулінг за своїми наслідками значно небезпечніший за звичайні форми булінгу. Саме тому все більш актуальним стає такий неологізм як “буліцид” – загибель жертви внаслідок булінг-поведінки. Таким чином, кібербулінг виступає однією з детермінант зростання суїцидальної поведінки молоді” (Найдьонова 2015, с.15).

Діти, що страждають від цькувань, зазвичай мають занижену самооцінку, пригнічений настрій, проблеми зі здоров'ям, часто це впливає на успішність учня. Коли школяр починає відповідати на уроці, то можна побачити несмішливі погляди інших дітей, перешіптування або навіть почути не дуже приємні коментарі в його сторону: *Ну чого ти виперся?; Та що ти знаєш!; Ой, дивіться, наш тупоголовий друг хоче себе проявити.* Вчитель відразу має припинити це та звернути увагу на того, хто це казав та на того, до кого це було звернено, щоб можна було провести пізніше бесіду з обома. Такі ситуації сильно впливають на учнів, після цього вони перестають відповідати на уроках, проявляти хоч якусь активність або навіть прогулювати школу. Тобто основними ознаками того, що учень потерпає від булінгу такі:

- має мало друзів, або ж зовсім їх не має;
- відмовляється брати участь в спільних діяльностях з однолітками;
- успішність в навчанні учня значно погіршується;
- проявляє тривогу;
- має низьку самооцінку (Плутницька 2017, с. 79).

Для агресора основним в процесі булінгу є емоційне приниження людини, спроба образити її почуття, принизити завдяки негативно-емоційним висловлюванням, вказати на її недоліки, аби виключити її з групи, яка сформувалася через певні особисті причини або ж від нудьги.

Учитель має вміти розпізнавати основні ознаки булінгу, а саме:

- занадто емоційна атмосфера в класі;
- раптове зниження академічної успішності деяких дітей;
- емоційне приниження, що включає як вербальні, так і невербальні способи вираження;
- втручання у приватне життя учня;
- емоційно образлива і принизлива поведінки, що відбувається систематично, а не епізодично;
- кардинальна зміна поведінки окремої дитини;
- погіршення психологічного і фізичного стану людини, яка страждає від проявів агресії;
- виокремлення певних учнів/учениць від решти;
- очевидний намір завдати шкоду іншому учневі на вербальному та невербальному рівнях, що може спровокувати психологічні або фізичні травми;
- часті хвороби та прогули навчальних занять окремої дитини;
- непривітна і недовірлива поведінка відносно жертви;
- булер дозволяє собі дії через свій статус, який є вищим за інших (лідер групи, багатій та інше), що принижують гідність та завдають моральної або фізичної шкоди іншій людині (Бердишев 2015, с. 12-13).

Учитель може стати свідком того, як групка дітей різко замовкає або починає розбігатися, коли до них підходить педагог, і залишається лише той, хто і до цього мовчав. Обов'язково потрібно звернути увагу на його стан. Пригнічений настрій та зовнішній вигляд (наляканий, зі сльозами на очах) вже сигналізує про певні негаразди, які виникли між учнями. Необхідно відразу вияснити причину такої поведінки.

Зазвичай жертва булінгу перебуває в ізоляції від інших. Її не обирають в свою команду, коли грають у футбол, не звертають на неї увагу при загальних обговореннях. Іноді прізвиська, які використовують учні, можуть здаватися смішними та необразливими, напр.: *О, це ж наш Кін Конг, вперед!*;

Покажи нам свої кривенькі зубки, зайчик; ти як клоун, але варто звертати увагу на реакцію того, відносно кого ці прізвиська використовують.

Педагог може розпізнати булера за такими рисами:

- бажають постійно відчувати свою владу завдяки агресії над іншими;
- легко шаленіють;
- не мають почуття жалю та співчуття до своїх жертв;
- дуже імпульсивні;
- мають сильну потребу домінувати над іншими учнями;
- часто зухвалі та неввічливі не лише до однолітків, але й до старших (передусім батьків і вчителів);
- є більш фізично сильними, ніж інші, що допомагає їм пригнічувати та залякувати інших (Ольвеус 1993, с.41).

Агресор не вважає свою поведінку неправильною. В своїх діях він звинувачує жертву. І коли йому набридає знущатись над одним, він з легкістю може обрати іншого для свого переслідування. Саме тому необхідно вчасно розпізнати булінг та намагатися зупинити його.

Словниковий запас сучасних школярів досить різноманітний і часто можна почути нові невідомі слова. Тому вчителю потрібно звертати на них увагу і в разі необхідності знаходити їхні значення, щоб розуміти, що саме викликало сміх або змусило учня так сказати.

1.2. Чинники булінгу в сучасному освітньому просторі

Жертвою булінгу може стати абсолютно кожний. Особливо, якщо учень якимось чином відрізняється від інших. Цькування в освітньому середовищі може бути викликане сукупністю індивідуально-особистісних і соціальних факторів. Це можуть бути зовнішні ознаки, фізичні особливості, зріст, вага, національність, навіть форма носа або очей. Учень іноді отримує статус “вигнанця” навіть за те, що гарно навчається та взаємодіє з вчителями. І неважливо чи він відлюдник, який любить самотність, чи соціально активний учень.

Мотивами для булінгу слугують: заздрість, самоствердження, боротьба за владу, помста, бажання бути в центрі уваги, прагнення здивувати, “приколотися” або ж звичайне (іноді необґрунтоване) почуття неприязні (Ожійова 2001, с. 320).

До виникнення булінгу призводять різні чинники, які можна об’єднати в чотири групи:

- 1) особистісні;
- 2) соціальні;
- 3) сімейні;
- 4) оточення (середовище).

До особистісних чинників відносять певні фізичні або психологічні особливості учня. Унікальності зовнішності часто стають основною причиною для насмішок. Наприклад, якщо ніс учня з горбинкою або більший за розміром, ніж у інших, школярі можуть почати висміювати його за це та давати образливі прізвиська: *горбоніс, клюкатий*, або ж коментувати це: *І де ж ти, носатий, такий взявся; Ого, а ніс прямо як сокира!* Друга причина – національність. Часто можна почути такі звернення: *чорномазий, вузькоокий*. Третя – стан здоров’я. Діти з обмеженими можливостями, з психологічними особливостями, з розладами поведінки стають жертвами булінгу через їхню нездатність виконувати ті чи інші дії. Будь-яка відмінність від інших дітей може з легкістю стати поштовхом до знущань. Спосіб поведінки також відіграє важливу роль. Занадто активний або ж, навпаки, пасивний учень, двієчник чи відмінник, експресійний чи замкнутий в собі – привід, який легко знайти аби розпочати цькування.

Більшість учнів через булінг намагаються здобути авторитет серед інших та самоствердитися за рахунок слабших. Це також може бути способом привернення уваги до своєї персони: однолітків, педагогів, батьків. Деякі таким чином намагаються компенсувати свої невдачі в навчанні або ж спілкуванні з іншими. Банальна заздрість успіхам інших керує школярами. Неважливо, чи це кращі оцінки, чи кращий одяг, чи кращий телефон.

До соціальних чинників відносять стереотипи, соціальну та економічну нерівність, вплив ЗМІ, культурні норми (Андреєнкова 2020, с. 31). Яскраві прояви гендерних стереотипів можна зустріти навіть у школі. Хлопці часто використовують іменник “*дівчисько*”, коли намагаються вказати на слабкість іншого та образити його. Дівчата ж можуть використовувати слова “*мужлан*”, “*мужик*”, що означає відсутність жіночності в дівчині через її поведінку, стиль або манеру говоріння.

Сексуальна орієнтація також є однією з причин цькування. Часто можна почути такі вислови як “*Ей, гомик!*” або “*Та вона ж лесбуха!*”. При цьому такі образи часто є необґрунтованими. Якщо в хлопця є почуття стилю, він відмінник та має гарні манери, то автоматично стає “*гомиком*”. Якщо дівчинка не носить плаття, не фарбується, фарбує волосся, то вона “*лесбуха*”. Таке явище досить поширене, про що “свідчать результати дослідження, проведеного ВБО “Точка опори” у 2018 році, згідно якого 48,7% опитаних ЛГБТ-учнів та учениць почувують себе у небезпеці в закладі освіти через свою сексуальну орієнтацію” (Андреєнкова 2020, с.48).

Діти, які виростили в малозабезпечених сім’ях стають цілком для знущань з боку учнів, які мають високий соціальний статус. Часто на свою адресу вони можуть почути образи, напр.: *бомжара; бідняк; обірванець*.

До сімейних чинників відносять авторитарний стиль спілкування в родині, постійний контроль над дитиною. Це може стосуватися оцінок, вибору друзів, заборони на прогулянки, постійна та беззаперечна організація розпорядку дитини. Таким чином дитина стає соціально ізольованою. Якщо ж нагляду зі сторони батьків взагалі немає, то це призводить до занадто яскравого життя підлітків, які можуть потрапити до поганих компаній, а потім в школі слухати образи: *шаболда; алкоголік; наркоманка*. Гіперопіка також може призвести до знущань з боку однокласників. Через постійне піклування батьків, дитина не здатна нічого зробити сама. Зазвичай це призводить до статусу “*мамулин синок*” у класі.

Увага батьків до дитини є дуже важливою. Дитина має довіряти їм свої секрети, ділитися з ними переживаннями, проблемами, труднощами. Батьки ж в свою чергу, повинні допомогти порадою або ж діями. Без необхідної підтримки дитина може замкнутися у собі, страждати від самотності, їй буде складно знайти спільну мову зі своїми однолітками та самостійно вирішити свої проблеми, які виникли у школі (Андреєнкова 2020, с.47).

Якщо дитина виховується в неповній сім'ї, то може чути постійно: *безбатьківщина; сирота нещасна*. Або ж навіть почути образи в сторону не самого учня, а його батьків. Хоча дитина в цьому не винна, учні все одно дозволяють собі подібні висловлювання. Саме тому важлива виховна робота з дітьми як у школі, так і вдома.

За наявності домашнього насильства дитина може переносити ситуацію вдома на освітній заклад. При цьому це може бути як кривдник, так і жертва. Булер може, наприклад, копіювати поведінку свого батька, який б'є або ж словесно принижує свою жінку та дітей.

Найпоширеніші чинники середовища, які сприяють появі булінгу в освітньому середовищі:

- наявність в класі “лідера”;
- авторитарний стиль навчання;
- перенавантаження внаслідок великої кількості завдань (не лише шкільних, а й позашкільних);
- виокремлення вчителем “фаворита” в класі. Це призводить до заздрощів або появи ненависті з боку однокласників. Може початися ігнорування учня або ж цькування;
- ігнорування педагогами проблеми булінгу в школі, небажання втручатися;
- виникнення конфлікту між учнями через певні зовнішні обставини, які провокують агресію;

- відсутність контролю з боку педагогів за поведінкою учнів на перервах (Волкова 2016, с. 28).

Однією з причин виникнення булінгу є вплив ЗМІ на поведінку учнів. Сьогодні часто на телебаченні можна побачити фільми, новини, які наповнені жорстокістю та насильством. Підлітки люблять асоціювати себе з головними героями таких картин, а особливо з негативними персонажами. Вони намагаються перейняти модель поведінки свого улюбленого протагоніста і найкраще середовище для її прояву – школа.

Найчастіше явище булінгу спостерігають у підлітковому віці. Саме в цей період формується особистість, коливається емоційний стан учня, він стає імпульсивним в своїх рішеннях та діях, з'являється почуття самотності. Інтимно-особистісне спілкування є провідним, а тому учень хоче проявити себе перед однолітками і робить це за рахунок інших. Також у підлітковому віці “різко зростає функція критичності мислення, що визначає бажання судити про щось самому і діяти на основі власних суджень, не прислухаючись до думки дорослих. Але разом з тим у цьому віці у дітей ще немає достатньої чутливості і милосердя, що багато в чому визначає типову підліткову жорстокість і схильність до самосуду” (Паршутин 2009, с.7).

Булінг в освітньому середовищі не може залишитися без наслідків. Цей процес вплине на кожного його учасника і може вийти далеко за рамки школи, завадити в майбутньому житті. Найбільше в цій ситуації постраждає саме жертва. Якщо фізичні травми можуть згодом зникнути, то психологічні порушення будуть супроводжувати людину протягом всього життя.

У дитини, яка зазнає булінгу, спостерігають суттєві наслідки для здоров'я, а саме: “зниження функцій тіла до мінімально необхідних; блокування травних процесів в організмі і як наслідок втрата апетиту та порушення травного тракту; збільшення частоти серцевих скорочень та прискорене серцебиття; поява потужних розумових блоkad (аж до потемніння розуму); порушення роботи імунної системи” (Кривцова 2015,

с. 52). А також можуть виникати постійні головні болі, нічне нетримання сечі та хронічний біль у всьому тілі.

Психологічні ж порушення можуть виявлятися в спробі втечі від реальності (наприклад, завдяки наркотикам чи алкоголю) або ж реальної втечі (з будинку, з міста, з країни). Також це впливає на успішність учня у навчанні, він стає менш сконцентрованим, боїться ходити до школи, починає прогулювати. Учень, що постраждав від булінгу “може стати закомплексованим та закритим. Після цього йому потрібна буде довготривала реабілітація та робота з психологом” (Сирота 2010, с.28).

Жертва булінгу через певний період часу може перетворитися на кривдника, почати показувати свою силу за рахунок молодших дітей (братів, сестер, школярів) або ж знущатися над тваринами. Школяру буде складно знайти спільну мову з однолітками, через страх знову бути висміяним та через відсутність нормальної комунікації.

Потерпілі, що пережили або переживають булінг, страждають через підвищену тривожність, неврози, у них з'являються різноманітні фобії (соціофобія, клаустрофобія та ін.). Часто учні переживають депресію, яка може закінчитися, як мінімум, втратою апетиту і, як максимум, спробою самогубства. Вони вважають себе нікчемами, які ні на що не здатні, що заважає їм реалізувати себе. Діти стають схильними до правопорушень, до алкогольної та наркотичної залежності – девіантної поведінки.

Кривдники ж в свою чергу також страждають від наслідків розпочатого ними булінгу. Насамперед, це наркотична та алкогольна залежність, а також проблеми з законом, “60 % з тих, у кого було визначено як кривдника в 6-9 класах, мали хоча б одну судимість до 24 років, а 35-40% скоїли три або більше тяжких злочинів досягнувши 25-річного віку” (Миронюк 2019, с.23). Такі учні забувають, що таке емпатія, не відчувають сорому та агресивно поводять себе з кожним, хто трапляється на їхньому шляху. Також у них розпочинаються проблеми вдома, постійні сварки з батьками, де дитина намагається відстояти свою думку та довести свою правоту в будь-якому

питанні. В майбутньому їм буде складно знайти спільну мову з однолітками та побудувати свою щасливу сім'ю.

Не лише кривдник та жертва страждають від цькування. Третя сторона, яка просто спостерігає за цим, теж зазнає психічних травм. Через своє невтручання, вони починають відчувати свою нікчемність, свою неспроможність допомогти та висловитися. Згодом їм стає соромно через свою поведінку та позицію, яку вони вирішили зайняти. Зазвичай в ці моменти ними керує страх за свою безпеку, адже ніхто не хоче стати наступною жертвою булера. Хтось же навпаки, не відчуває сорому і вважає таку поведінку цілком нормальною (Бюхнер 2007, с.131).

Булінг також впливає і на заклад освіти. Якщо не вживати ніяких заходів для запобігання або припинення цькування, закривати на це очі, ігнорувати проблему школярів, не надати вчасно допомогу, то наслідки для школи будуть неминучими. Учні будуть відчувати страх та тривожність при відвідуванні уроків, вони знатимуть, що там немає кому їх захистити та немає в кого попросити допомоги. Саме тому показники відвідування значно знизяться.

1.3. Методологія комунікативної лінгвістики у сфері дослідження конфліктних ситуацій

Комунікативна лінгвістика — це “напрямок сучасної лінгвістики, який пов’язаний із міждисциплінарними проблемами, предметом дослідження якого є процеси спілкування людей із використанням живої природної мови та урахуванням усіх складових комунікації (фізичних, фізіологічних, психологічних, соціальних, гендерних, контекстних, ситуативних, семіотичних та ін.)” (Бацевич 2004, с.8).

Процес використання мови під час вербального цькування є провідним об’єктом дослідження. Необхідно звертати увагу не лише зміст слів, а також і на прихований сенс, на ситуацію, за якої відбувається та чи інша конфліктна ситуація. Як мовець поводить себе, які зовнішні та внутрішні обставини впливають на учасників.

Комунікативна компетенція відіграє важливу роль у будь-якому спілкуванні, адже це “навички використання мови в конкретному контексті й ситуації спілкування” (Бацевич 2004, с.123). Учасники мовлення, а також педагоги, які мусять вміти розпізнавати вербальне цькування, мають знати правила, за якими можуть будувати мовні конструкції, вміти перефразувати висловлювання, наприклад, для того, щоб приховати справжній сенс сказаного. Також важливо вміти швидко реагувати на ситуацію та змінювати тактику мовлення, знати вербальні та невербальні коди спілкування для повного розуміння сказаного. Особливо важливо вміти контролювати себе та комунікативну ситуацію, яка може призвести до конфліктних ситуацій.

Комунікативна компетенція може допомогти учням, які потерпають від словесного цькування, дати гідну відповідь на образи в свій бік. Адже зазвичай булери не очікують на відповідь, так як вважають себе єдиними, хто може висловлюватися. Якщо вони побачать супротив з боку жертви, який супроводжуватиметься грамотними словесними конструкціями, то, скоріш за все, більше не захочуть докучати їм. Хоча варто бути обережним, бо це також може призвести до фізичного насильства.

Одиницею комунікації є мовленнєвий акт – “цілеспрямована мовленнєва дія, що здійснюється відповідно до принципів і правил мовленнєвої поведінки, прийнятих у суспільстві” (Яшенкова 2010, с.80). Це може бути бажання заспокоїти людини, привітати, щось запитати. У разі булінгу кривдник прагне образити жертву, вивести її на емоції, принизити, зганьбити, познущатися. Коли хтось каже “*Ей, дурбелік!*” до іншого, видно, що за цим прихована насмішка над людиною, її зневажливе ставлення до неї. Потерпілий також може використовувати слова, але вже з метою захиститися, наприклад, на образі “*дурень*” відповісти “*сам ти дурень*”.

Мовленнєвий акт стає цілеспрямованою дією, якщо:

- є мовець та слухач (булер та жертва);

- відомі соціальні ролі учасників, що визначають їхній тип стосунків (кривдник та потерпілий);

- визначено час, місце та умови за яких відбувається конфліктна ситуація.

Часто при цькуванні використовують непрямий мовленнєвий акт. Тобто сенс сказаного не є буквальним, завжди є прихований підтекст. Наприклад, фраза *“Ти не міг би стулити свою пельку?”* часто не є звичайним проханням або запитанням, а прямим наказом, що означає *“Стули пельку”*. При цьому важливо звернути увагу на інтонацію сказаного, а також якими діями це супроводжується. Саркастична вимова з награною посмішкою не свідчить про доброзичливість мовця.

Використання непрямих мовленнєвих актів можна пояснити бажанням мовця знизити категоричність свого висловлювання та не показати свої справжні наміри. Зазвичай це відбувається, коли при розмові присутні інші, наприклад, вчителі. Всі такі висловлювання мають пом’якшену форму, яка насправді не відповідає їхньому справжньому спрямуванню (Яшенкова 2010, с. 84).

У багатьох випадках використовують непрямий мовленнєвий акт, щоб приховати певну інформацію від сторонніх осіб. Наприклад: хлопець звертається до однокласника: *“Я сподіваюсь, що ти пам’ятаєш, про що ми говорили з тобою вчора! Тож, будь ласка, слідкуй за своїми словами”*. Це може бути прихованою погрозою в сторону співрозмовника. Важливо дивитися на тон сказаного та на невербальні коди спілкування.

Основними методами комунікативної лінгвістики є:

- прагматичний аналіз (який полягає у вивченні людських вимірів комунікації. Головними в цьому методі є стратегії та тактики спілкування);

- дискурс-аналіз (який має на меті виявити соціальний контекст, що приховано за мовленням);

- семіотичний аналіз (досліджує різновиди комунікації на основі знакової природи складників спілкування);

- контент-аналіз (аналіз змісту мовлення) (Бацевич 2004, с.19-23).

Також одним з методів комунікативної лінгвістики є транзакційний аналіз, що полягає у вивченні міжособистісних стосунків завдяки вербальним і невербальним кодам, а також комунікації відповідно до психологічних ролей учасників. Існують такі підходи транзакційного аналізу:

- власне транзакційний (що аналізує наявні мовні вчинки учасників спілкування);
- сценарний (що вивчає типові “сценарії”, за яких визначається вербальна та невербальна поведінка людей при спілкуванні);
- структурний (що характеризує особистість з точки зору домінантних “егостанів”);
- ігровий (що досліджує підсвідому гру, яку ведуть учасники спілкування).

Транзакційний аналіз допомагає встановити закономірності перебігу будь-яких діалогів, суперечок, конфліктів. Розмова може відбуватися за різними сценаріями, зважаючи на те, яка тема спілкування, який бажаний результат, а також психологічний стан людини. Існують так звані додаткові транзакції, за яких при спілкуванні співрозмовник реагує на ваші слова та дії саме так, як ви й очікували. Зазвичай це працює за умови, що учасники знаходяться на одному рівні, тобто дитина-дитина.

Стратегія спілкування — це загальна схема дій, яку обирають учасники комунікативного процесу, план, що використовують для досягнення мети, яку переслідують співрозмовники (Осовська 2003, с. 115).

Компоненти стратегії спілкування: мотиваційний (реалізація мети одного чи обох учасників), змістовий (комунікативні установки, які обирають мовці), процесуальний (конструювання спілкування).

Одна стратегія спілкування може втілитися у різних тактиках. Це залежить від психологічних особливостей учасників спілкування, їхніх цінностей, установок, соціальної ситуації спілкування.

Тактика спілкування — це “система послідовних дій, яка сприяє реалізації обраної стратегії, досягненню поставленої мети” (Осовська 2003, с. 116). Якщо в одній ситуації ефективною є одна тактика, це не означає, що така ж буде результативною в іншій.

Мовна комунікація між людьми може закінчитися комунікативною невдачею, тобто негативним результатом спілкування, за якого адресант не досягає поставленої комунікативної мети і згода та взаєморозуміння між мовцями повністю відсутнє. Іноді це може спровокувати комунікативний конфлікт, що характеризується неузгодженістю намірів мовців, різними поглядами на ситуацію.

Для успішного комунікативного аналізу необхідно:

- визначити учасників спілкування, їхній статус, а також комунікативну компетенцію;
- з’ясувати комунікативну мету кожного мовця;
- проаналізувати як комунікативна ситуація впливає на хід розмови;
- спробувати розпізнати стратегії та тактики кожного учасника;
- визначити прихований зміст (якщо є);
- дослідити чи дотримуються мовці максимів спілкування (повнота інформації, її якість, релевантність, спосіб подання, принцип ввічливості);
- прослідити результативність чи нерезультативність спілкування (чи виникли непорозуміння, чи дійшли згоди, чи була створена конфліктна ситуація).

Наприклад, ситуація 1: *на перерві дівчинка Олена сидить на лавці біля школи. Раптом до неї підходить однокласниця Катя зі своїми подругами і з посмішкою на обличчі каже: “Слухай, скільки можна казати.. тобі потрібно перестати їсти, подивись, мені навіть немає вже куди сісти, ти займаєш всю лавку”. Олена опустила голову, встала та пішла в напрямку школи. Вслід вона почула сміх та фразу “Ну й корова!”*

З огляду на умови ситуації, зрозуміло, що дівчатка одного віку та разом навчаються. Враховуючи, що Олена сиділа сама, можна припустити, що в неї немає друзів, з якими вона могла б спілкуватися. Катя ж прийшла з подругами, а значить її круг спілкування та популярність на вищому рівні. Зі слів Каті стає зрозуміло, що вона намагається принизити свою однокласницю, завуальовано вказавши на її вагу. Посмішка свідчить про нещирість дівчинки і використовує вона її, скоріш за все, щоб показати свою впевненість, впливовість і так звану “доброзичливість”. Після того, як Олена пішла, дівчата почали обзивати її “коровою” і навіть не намагалися приховати свій намір образити дівчину. Олена вирішила промовчати, аби уникнути подальшого розвитку конфлікту та просто піти. Зрозуміло, що такий випадок не є одноразовим, про це свідчить фраза “скільки можна казати”, а отже це відбувається систематично, що є прямою ознакою цькування дівчинки. Катерина зазнала комунікативної невдачі, адже не отримала жодної відповіді на свої висловлювання. Хоча можна припустити, що саме такої реакції вона і очікувала.

Ситуація 2: на уроці праці учні мали зробити рамку для фото. Степан випадково впустив свою рамку та пошкодив її. Однокласник Сергій, побачивши це, почав сміятися: “Гляньте, а в когось тут руки не з того місця вирости!”, весь клас підтримав його і почав знущатися зі Степана.

Сергій є одним з “лідерів” класу, якого підтримують майже всі учні. Степан же популярністю серед однокласників не користується. Ніхто не став на захист хлопчика, а отже можна зробити висновок, що Степан є “вигнанцем” в класі і вже не вперше піддається цькуванню зі сторони однолітків. Сергій не приховував свого наміру познущатися з однокласника, прямо вказуючи на його “безрукість”. Він навіть не намагався тактовно промовчати або ж сказати це не на весь клас. Він чітко озвучив свою думку стосовно ситуації, яка виникла. Скоріш за все, далі ця ситуація розвитку не має, адже це все відбувається на уроці, де присутній вчитель, який навряд чи дозволив влаштувати суперечку або продовжити відкрито знущатися над

Степаном. Але зрозуміло, що хлопчику досить неприємна вся ситуація, адже він не тільки пошкодив свою працю, а й зазнав приниження.

Не завжди можна знайти всі складові комунікативного аналізу, особливо, якщо не знати деталей, за яких відбувається конфліктна ситуація.

Висновки до розділу 1

Отже, булінг – це негативне явище сучасного освітнього середовища, що полягає у навмисному та систематичному вияві агресивності одного учня (або групи) стосовно іншого, а саме: ігноруванні, псуванні особистих речей, фізичних і психічних приниженнях, кепкуваннях з будь-якої причини та ін.

До булінгу призводить ціла низка чинників: особистісні (особливості фізичного, психічного, інтелектуального розвитку, зовнішності), сімейні (домашнє насильство, гіперопіка, слабкий контроль над дитиною, брак близьких стосунків з батьками, виховання в неповній сім'ї), соціальні (гендерні стереотипи, сексуальна орієнтація, економічна нерівність), а також оточення (авторитарний стиль навчання, ігнорування проблеми на рівні закладу, відсутність контролю з боку педагогів за поведінкою учнів). Найпоширеніші мотивами для булінгу: заздрість, прагнення до самоствердження, боротьба за владу, помста, бажання бути в центрі уваги.

Небезпека булінгу полягає у згубному впливі на учасників цього процесу, у розвитку фізичних та психічних розладів у школярів. В майбутньому учні можуть страждати від депресій, бути схильними до девіантної поведінки, мати проблеми з законом, не зможуть успішно соціалізуватися. Це також небезпечно і для школи, репутацію якої буде зруйновано, якщо вчасно не помітити проблему та не зупинити її.

Об'єктом нашого дослідження є саме вербальний булінг, що полягає у словесному приниженні, знущанні або залякуванні, яке супроводжується постійними погрозами, образливими та принизливими словами (прізвиськами), неповажними коментарями. Такий вид булінгу найчастіше фігурує в українському освітньому середовищі. Вербальне цькування нерідко

супроводжує невербальне, тому учень одночасно зазнає і фізичного, і психологічного насильства.

Методи комунікативної лінгвістики уможливають процес заглиблення в проблему вербального булінгу, допомагають успішному проведенню комунікативного аналізу, для якого необхідно визначити учасників спілкування та їхній статус, комунікативну мету, стратегії та тактики спілкування, прихований зміст слів, визначити чи була створена конфліктна ситуація через слова та дії учасників комунікації, а також проаналізувати невербальну сторону спілкування (жести, міміку мовця). За рахунок ретельного вивчення комунікативної поведінки учасників освітнього процесу, можна запобігти виникненню конфліктних ситуацій, а отже і зупинити процес булінгу в школі.

РОЗДІЛ 2. МОВЛЕННЄВІ ОЗНАКИ БУЛІНГУ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

2.1. Лексичні ознаки принизливого мовлення

Для вербального приниження однолітків школярі найчастіше обирають пейоративну лексику. Це слова, які виражають негативну оцінку когось або чогось, презирство, невдоволення мовця. Їх можуть використовувати як додаток до основного лексичного значення. Основу пейоративності ставить найменування осіб залежно від їхніх певних ознак (зовнішніх, внутрішніх, соціальних), напр.: *тупиця, лох, корова, гальмо, тьолка*. За нашими спостереженнями, школярі знають багато образливих іменників з пейоративним забарвленням, напр.: *чурка, чурбан, опудало, вилупок, віслук, волоцюга, злидар, пеньок, дебіл, свинота* та інші.

Будь-яке слово має своє лексичне значення, іноді не лише пряме, але й переносне. Учні часто можуть використовувати звичайні часто вживані слова, які, на перший погляд, ніяк не можуть образити. Але насправді за цим словом може бути прихована якась образлива річ або неприємна ситуація. Наприклад, дівчинку називають “*наша квіточка*” і це навіть схоже на комплімент, адже це зменшено-пестливе звертання та асоціюється з красивим забарвленням та приємним запахом. Але дівчинка кожного разу опускає голову та тримається від усіх подалі після цього висловлювання, адже однокласники таким чином натякають їй, що від неї неприємно пахне. Ось так просто красиве слово, яке здебільшого дарує лише позитивні асоціації, можна перетворити на образу, чим зазвичай і користуються учні і що здебільшого пропускають дорослі.

Лексичне значення слів відіграє важливу роль у формуванні думки, адже воно наповнює її конкретним змістом. Саме завдяки тому чи іншому слову можна показати своє ставлення до іншого, похвалити, образити, принизити. Фраза “*Ну ти й баран!*” чітко демонструє ставлення людини до співрозмовника. Так кажуть про нерозумну, слабодуху людину. “*Швабра*” – висока людина, “*грибок*” – низька людина та інші.

Значення слів змінюється також залежно від контексту, пор.: “*В цій сукні ти виглядаєш як справжня зірка*” і “*Нашу зірку ніякий стілець не витримає*”. У першому випадку слово “зірка” означає, що дівчина приваблива, красива, яскрава. У другому ж варіанті зрозуміло, що людина має зайву вагу і над нею насміхаються, коли вживають слово “зірка” стосовно неї. За допомогою цього слова вони показують, що вона одна така товста серед них, що з нею ніхто не зрівняється у вазі.

Також порівняймо “*Ти швидко впорався з цим завданням. Справжній вундеркінд*” та “*Ох, наш вундеркінд не може скласти два плюс два*”. Саме завдяки контексту видно різницю між цими двома висловлюваннями. У першій ситуацію людину хвалять за його спритність та розум, а в другій відкрито глузують з учня, вказуючи на його погані розумові здібності.

Учні часто використовують принцип заміни значення слова з позитивного на негативний, напр.:

- *розумничка* – дурна;
- *силач* – тюхтій, слабак;
- *красуня* – страшко;
- *дюймовочка* – жирна.

Завдяки інтонації та насмішкам зрозуміло, коли ці слова використовують не для похвали та комплементів, а для насмішок.

Сленг – жаргонні слова або вирази, які школярі часто вживають для приниження інших. Таким чином вони показують свою “крутість” перед друзями, напр.:

- *ну ти і тормоз* – хтось не метикуватий;
- *фіговий з тебе оратор* – поганий мовець;
- *не роби з себе крутого фраєрка* – не роби з себе крутого;
- *який ти конєсний* – дурний, поганий.

Для висміювання однокласників учні часто вигадують неологізми, зокрема okazіоналізми, які неможливо знайти у словнику. Такі лексичні одиниці надають учнівському мовленню особливого колориту, напр.:

- *крокозяблик* – людина, що має жорстку шкіру, яку порівнюють з кродилячою;

- *швабрячка* – людина, яка всіх слухає та виконує все, що їй скажуть;

- *пузовій* – людина з великим пузом;

- *очколуп* – людина, що носить окуляри.

Про значення деяких слів можна здогадатися за їхнім морфемним складом. Але трапляються і зовсім загадкові пейоративні okazіоналізми.

Уява школярів не має меж, від них щодня можна почути нові слова, словосполучення, які вони самі і створюють. Здебільшого такі слова вони вигадують саме для приниження, адже це робить процес гноблення значно цікавішим для них. Також дивні поєднання слів привертають увагу інших, дозволяють булеру виділитися серед маси. Це спонукає їх до подальшого експериментування з різними поняттями. Нерідко такі слова починають поширюватися і стають загальновідомими.

Більшості слів притаманна синонімія, образливі слова – не виняток. Наприклад:

1) учня, який не має сили волі або має невелику фізичну силу, часто називають “*слабак*”, але є й інші відповідники для цього слова, зокрема: *ганчірка, слимак, сльонько, слизняк, тухтій*;

2) про високу людину кажуть: *жираф, швабра, дилда, одоробало, дядя подай горобчика*;

3) слово *дурень* можуть замінювати на: *бовдур, йолоп, недоумок, тупко, дундук, шелепа, придурок, бевзь, ідіот, дебіл, дурік, крейзі, крейзонутий, дурко* та інші.

Але незалежно від того, яке слово обрати, забарвлення залишиться негативним та образливим.

2.2. Граматичні форми приниження в молодіжному середовищі

Серед частин мови іменники – найуживаніша морфологічна форма приниження інших. Здебільшого їх використовують замість імені, як звертання, напр.:

- *Клоун, глянь сюди!*
- *Ей, корова, йди звідси!*
- *Ніхто не хоче з тобою розмовляти, обірванка.*

Також іменники використовують, щоб вказати людині, на кого вона схожа, здебільшого це тварини, з якими порівнюють зовнішність або поведінку жертви (*корова, коза, вівця, дятел, слон, курка*).

Іменники можуть вживати в зменшено-пестливій формі, яка зазвичай означає вияв ніжності до співрозмовника. При словесному цькуванні такі форми також використовують, але вже з негативним забарвленням, яке залежить від контексту, напр.: *наша булочка, корівка, лисичка, принцеска, красунечка* та інші.

Прикметники вводять у мовлення для того, щоб вказати на якусь особливість людини, її зовнішність, характер, стан. Здебільшого це те, чого учні соромляться, що хочуть приховати:

- криві ноги – *карячконогий*;
- зайва вага – *товстопузий*,
- ніс з горбинкою – *горбатonosий*;
- незграбність – *криворукий*;
- задумливість – *заторможений*.

Прикметники також переходять в іменники (при цьому передаючи той самий зміст, але не завжди зберігаючи корінь), напр.:

- бідний – *біднота*;
- молодший – *малолітка*;
- дурний – *дурень*;
- жирний – *жирдяй*.

Іменники та прикметники – основні форми слів, до яких вдаються учні при формуванні своїх висловлювань, адже їх пригадати або утворити найлегше. Вони відбивають різні параметри жертви, зручні для сприйняття, нанизування та поєднання в межах висловлення. Іменники й прикметники часто вживають комплексно у формі узгоджених словосполучень.

Принизливі слова булери нерідко намагаються інтенсифікувати за рахунок прислівників міри, пор.: *дуже смердюча, неймовірно тупа*. Використання іменників із суфіксами згрубілості – ще один спосіб підсилення негативнооцінного іменника. Їх формують за допомогою суфіксів *-ищ(е)*, *-иськ(о)*, *-(я)ак-(а)*, *-ур-(а)* та ін., напр.:

- корова – *коровище*;
- дівчина – *дівчисько*;
- ідіот – *ідіотище*;
- скотина – *скотиняка*;
- страшко – *страховисько*;
- дура – *дурепа*;
- кобила – *кобиляка*;
- кабан – *кабанюра*.

Такі форми зазвичай уживають для того, щоб ще більше принизити та образити співрозмовника, продемонструвати свою перевагу над іншими. Слова, завдяки додаванню цих суфіксів, стають грубішими та показують всю ступінь зневаги мовця.

Зрідка учні можуть використовувати також суфікси *-ик*, *-ок*, *-очок*, *-ен(я)*, *-очок*, *-а(я)тк(о)* для надання словам відтінків зменшеності, здрібнілості, напр.: *дурачок (дурник)*, *гидке каченя*, *поросятко*, *страшко*, *товстуля*, *телятко*, *віслючок*. На перший погляд здається, що такі слова – ознака лагідності та звичайний дружній жарт, але насправді їх часто застосовують іронічно, щоб ще більше принизити жертву, висміяти її безпомічність, покірність, слабкодухість.

Серед булінгових висловів помічено багато конструкцій з різними ступенями порівняння. Зокрема, просту форму вищого ступеня порівняння прикметника використовують у порівняльних конструкціях для вираження найвищого ступеня вияву якоїсь прикрої ознаки жертви, напр.:

- *Жирніших тебе я ще не бачив.*
- *Ти тупіший за дощового хробака.*

- *Ого, та ти **більший** за слона.*
- *Навіть від мертвого пахне **приємніше**.*

Такі форми підсилення допомагають зробити і без того очевидні зневажливі слова ще образливішими. Іноді для цього використовують і найвищий ступінь порівняння, напр.:

- *Ти **найстрашніша** з усіх, кого я бачив.*
- ***Найдовша** шпала у нас – Віка.*
- *Ти – **найогидніше** створіння у нашому класі.*

Для увиразнення негативної характеристики жертви вживають не лише прикметники, а й прислівники, проте вони фігурують переважно в складнопідрядних реченнях, напр.:

- *Від швабри **більше** користі, ніж від тебе.*
- *Мізків в тебе навіть **менше**, ніж я думав.*
- *Макака знає **більше** за Олену.*
- *Черепаша повзе **швидше**, ніж ти.*

Таким чином, учні доводять непотрібність інших, порівнюючи їхні властивості з тваринними або предметними, вказуючи на те, що вони навіть гірші за них. Такі асоціації не можуть не викликати смуток та пригнічення у об'єкта знущань, а у булера – насолоду та задоволення.

Граматичні засоби булінгу завжди вживають разом з лексичними. Якщо лексичні одиниці передають власне негативнооцінні значення, то граматичні їх ще більше підсилюють, увиразнюють.

2.3. Узгоджене словосполучення як найпоширеніша форма негативно-зверхньої оцінки в учнівському колективі

Мовні конструкції – це словосполучення, що містять певні граматичні зв'язки та будову. Їх можуть вживати як окремо, так і в реченнях. Саме завдяки поєднанням специфічних повнозначних слів (двох або більше, одне з яких виступає головним, а інше – залежним), булери будують свої висловлювання, які при цьому ще й наповнюють принизливим змістом.

Прості конструкції утворюють два повнозначних слова. Наприклад: *Учениця проходила повз однокласника і випадково зачепила його плечем, на що той обернувся та сказав: “Жирна корова”*. Тут від головного слово *корова* ставимо питання *яка?* і бачимо залежне слово – *жирна*. Такий принцип називається узгодження. Також зрозуміло, що людині вказують на її вагу, до того ж не один раз, а двічі. Зі слова “*корова*” вже можна зрозуміти, що людина має на увазі, адже це не про свійську тварину, а про товсту, незграбну і навіть нерозумну особу. Але мовцю цього було замало і тому він використав додаткове слово “*жирна*”. Завдяки цьому учень підсилив головне слово і ще більше принизив іншу людину. При цьому цілком можливо, що дівчинка досить струнка, але сам факт, що вона його зачепила, обурих учня і він вирішив зачепити її словесно. Для нього це може бути звичайною справою і через годину він про це забуде, а для неї такі слова можуть завдати шкоди, вона почне думати про це і вирішить худнути, що може вплинути згодом на її здоров'я. Саме такі конструкції використовують учні найчастіше. Узгодження можна помітити майже в кожному поєднанні слів, керування та прилягання не має такої популярності, напр.:

- *безмозгла дурена;*
- *шизик поїхавший;*
- *собака сутула;*
- *крива качка;*
- *страшне опудало;*
- *чурка немита;*
- *малолітня хабалка;*
- *облізла курка.*

Сполучують здебільшого саме двоє образливих слів, щоб більше зачепити людину, щоб сильніше образити чи вказати їй на всі недоліки, які вона має чи навіть просто вигадати їх. Здебільшого булери вигадують такі конструкції через своє особисте ставлення до людини, а іноді виділяють в них те, що їм не подобається безпосередньо в собі.

2.4. Найпоширеніші реченнєві типи словесного цькування

Речення – це набір слів, за допомогою яких людина виражає свою думку, а також хороший спосіб для словесного пригнічення інших, адже саме у формі речень найчастіше оформлюють булінгові напади.

Прості розповідні речення дозволяють проінформувати, повідомити про певне явище, подію або ж факт, при цьому не акцентуючи увагу на додаткових ознаках. Такий спосіб цькування учні обирають найчастіше, це може бути не лише пряме звертання до жертви, а обговорення її особистості з іншими. Але у будь-якому випадку воно містить образливі слова, напр.:

- *Ти наша улюблена циркова тваринка.*
- *Олена така некрасива.*
- *Він такий невдаха.*
- *Степан – повний придурок.*
- *Твоїми великими копитами лише людей давити.*

Розповідні речення, які містять певне ствердження, – найпоширеніший тип булінгової конструкції. Але спонукальні речення, які виражають певний наказ або демонструють негативне ставлення, також часто можна почути, напр.:

- *Закрий рота і сядь!*
- *Иди звідси і не повертайся!*
- *Не попадайся мені більше на очі!*
- *Не виводь мене!*

Питальні речення додають експресії мовленню. Нерідко можна почути так звані запитання-ствердження (риторичні запитання), які ставлять з метою познущатися, а потім або самі ж відповідають на своє запитання, або просто починають насміхатися, напр.:

- *Ти глухий чи просто тупий?*
- *Язик проковтнув?*

Ситуація: *Катя ніколи не намагалася виділитися в класі, не носила яскравий та дорогий одяг, не фарбувалася, не слідувала за модними*

трендами. Її ж однокласниці, навпаки, постійно хизувалися своїми речами, гаджетами, зачісками та макіяжем. Катерину вони завжди називали “чорною вороною” та знущалися через її зовнішній вигляд. І коли хтось запитав у неї чи є в неї хлопець, одна з однокласниць сказала: **“Та кому може сподобатися таке опудало?”**

У цьому випадку учениця висловила свою думку за допомогою запитання. Вона впевнена в тому, що хлопця в Катерини немає, адже вона виглядає не так яскраво та привабливо, як вона та її подруги. Хоч це й запитання, але дівчинка ясно передала своє ставлення до Каті, при цьому назвавши її “опудалом”.

Підсилюють булінгові речення найчастіше інтонаційно, тому серед них чимало окличних:

- *Який же ти недоумок!*
- *Ти геть здурів?!*
- *Боже, яке кончене!*

Булінгові речення нерідко ускладнюють звертаннями, вставними словами, однорідними членами, що уможливорює особливо дошкульну насмішку. До такого вербального булінгу вдаються переважно старшокласники, мовлення яких досконаліше й синтаксично складніше за мовлення учнів середніх і молодших класів:

- *Дурнику, тобі краще не відкривати рота.*
- *Ти, мабуть, з дуба впав.*
- *На жаль, еволюцію пройшла повз тебе.*
- *Ти гідкий, страшний, косоокий виродок.*
- *Погано бачиш, вузькоокий?*
- *Ей ти, діряве відро з варениками замість губ, ходи-но сюди.*

За нашими спостереженнями, молодші школярі найчастіше вдаються до простих речень зі зрозумілою для них лексикою. Старші ж можуть розширювати свою думку за допомогою складних сполучникових речень.

Складносурядні речення вживають рідко, здебільшого для акцентування на рівноправності та незалежності їхніх частин (*Ти завжди був маминим синочком, а сьогодні став ще й стукачем*). Частіше при булінгу формують саме складнопідрядні речення, у яких підрядна частина пояснює, доповнює головну. До того ж, такі речення можуть містити різні сполучники підрядності, напр.:

1) часу:

- **Коли** ти був малий, тебе точно били по голові.
- Відповідай, **коли** я з тобою розмовляю, недоумку.

2) умови:

- **Якби** ти не був таким придурком, у тебе могли бути друзі.

3) мети:

- Ти прийшов, **щоб** вибісити мене?

4) допусту:

- Можеш спробувати взяти участь в змаганні, **хоч** ти й слабак.

5) порівняння:

- Твій малюнок такий неохайний, **наче** свині малювали.

6) причини та наслідку:

- Ти – слон, **бо** ти найтяжчий ссавець на цій планеті.
- Ніхто не хоче сидіти з тобою, **бо** ти смердиш гірше, ніж сміттєвий бак.
- Я можу принести тобі ще один стільчик, **бо** один маленький тебе не витримає.

- Мені довелося викинути улюблену майку, **бо** хтось виявився безруким.

7) з різними видами зв'язку:

- Видно твоя мама багато їла, **коли** була вагітна, **бо** як ще пояснити, чому ти такий жирдяй.

Усі наведені вище речення містять словосполучення, які так чи інакше показують невдоволення та роздратування мовця. Такий вид булінгу цілком

зрозумілий, його легко розпізнати завдяки вживанню різних форм речень. Булінг у формі складних речень можна часто почути у шкільних коридорах.

Речення часто містять погрози, через які словесне цькування може перерости у фізичне насилля. Особливо якщо потерпілі від знущань не реагуватимуть на слова булера або ж, навпаки, почнуть сперечатися або вказувати на манеру спілкування. Зазвичай погрози пов'язані саме з фізичною розправою, напр.:

- *Краще йди звідси, якщо не хочеш, щоб я тобі ноги переламав.*
- *Ще раз ти щось про мене скажеш і більше розмовляти ти не зможеш.*
- *Може після кількох стусанів ти зрозумієш, що був неправий?*
- *Я не б'ю дівчаток, але для тебе, Сергійку, зроблю виключення.*
- *Тобі сильно смішно? А якщо я перерахую тобі зуби, ти все ще так сміятимешся?*

Для більшості учнів достатньо навіть умовної погрози *“Ти про це ще пошкодуєш”*. З цього речення не зовсім зрозуміло, що має на увазі мовець. Можна припустити фізичне насилля, а можливо це так звана *“пуста”* погроза, людина сказала це просто на емоціях і не має наміру ніяк шкодити.

Ситуація: *Петро, який навчається в 5 класі, підходить до однокласника Кирила та каже:*

- *Скажеш вчителю, що ти робив проект разом зі мною.*
- *Ні, я робив його сам, – відповідає Кирил.*
- *Тоді я розповім йому, що ти на перерві куриш біля шкільного туалету. Я сам це бачив.*
- *Але це неправда, я взагалі не курю.*
- *А хто тобі повірить?*

Після цього Петро посміхнувся, розвернувся та пішов на своє місце. А Кирилу довелося сказати, що проект він виконував не один.

Погроза у вигляді шантажу досить поширене явище. У даній ситуації Петро вирішив використати ще й наклеп, тому що більше немає чим

шантажувати Кирила. Здається, що тут немає нічого страшного, адже насправді учень нічого погано не робив і йому нічого боятися. Але необхідно враховувати вік школярів. Для учня 5-го класу така погроза здається однією з найгірших. Адже він не хоче, щоб вчитель втратив до нього довіру та перестав його поважати. Так, можливо, він не повірить тому, що йому можуть розповісти, але ризик бути покараним та виглядати порушником лякає більшість учнів. А також загроза того, що така інформація може дійти до батьків, змушує Кирила погодитися на умови свого шантажиста. Іноді такий спосіб залякування може бути більш дієвим, ніж погроза бути побитим.

2.5. Висловлення як цілісна комунікативна форма булінгу

Висловлення – це розгорнута синтаксична конструкція, яка може складатися з кількох речень, об'єднаних спільною думкою і інтонацією. Висловлення виражає певне судження, тобто думку, яка або стверджує, або заперечує щось про певний предмет, явище, людину. Водночас вони передають і ставлення мовця, його настрій, оцінку тощо

За рахунок розгорнутої синтаксичної структури булінгові висловлення звучать як обґрунтований, беззаперечний факт, напр.:

- *Існують розумні люди, дурні люди, а ще існуєш ти – справжня помилка природи.*
- *Кажуть, що мозок у кожного унікальний. Але не в тебе. В тебе він взагалі відсутній.*

У таких випадках інтонація відіграє важливу роль. Залежно від того, як сказане те чи інше твердження, можна зрозуміти справжні мотиви мовця. Це може бути несмішкуватий тон, удавано здивований, жалісливий, у формі кривляння та ін.

Висловлення можуть містити засновок та висновок, які поєднують за допомогою сполучників *якщо, то*. Такі висловлення називають складними, напр.: *“Якщо я сказав тобі мовчати, то ти маєш сидіти тихо”, “Не сунь свого горбатого носа, якщо тебе не просять”*.

Як правило, висловлення мають більш описовий характер, їхня головна мета – опис певної дійсності, який може бути істинним або хибним. Вони завжди мають певний сенс, відкритий та зрозумілий або прихований. Це залежить від того, хто, коли та яким чином застосував те чи інше висловлення.

Образливі коментарі, які мають на меті саме принизити когось, також виражають за допомогою висловлювань, міркувань, фактів, думок та роздумів. Наприклад:

- *Цікаво, хто незграбніший: сліпий носоріг чи ти? Я чомусь впевнений, що ти б переміг в цьому.*
- *Я б пояснила чому ти неправий, але з твоєю пам'яттю.. ти забудеш все через 3 хвилини.*
- *Кажуть, що Земля – кругла. Невже ти і є Земля? Хоча ти скоріше звичайний Колобок.*

Учні можуть використовувати власні об'єкти порівняння, які можуть нічого не означати для сторонніх, але містити образу, напр.:

- *Я думав, що ти не злякаєшся, а ти виявився Януковичем. Хто б міг подумати? А, точно, всі й так це знали.*

Висловлення не такі поширені в мовленні учнів, як словосполучення чи речення. Вони мають бути більш продуманими та аргументованими, це розгорнутий акт булінгу. Хоча такий тип знущань не популярний, але він трапляється в сучасних закладах освіти, особливо в старшій школі, і свідчить про те, що мовець взагалі не дотримується ніяких норм і намагається принизити жертву якомога сильніше.

2.6. Проблема прихованого булінгу в освітніх закладах

Словесне цькування в освітніх закладах не завжди буває явним. Існує також прихований булінг, який не так легко розпізнати, що стає проблемою як для учнів над якими знущаються, так і для вчителів, які не спроможні вчасно зупинити цей процес, що в подальшому може призвести до жахливих наслідків. Такий вид цькувань небезпечніший за звичайний, адже його важко

і виявити, і довести. Про нього можуть навіть не здогадуватися, якщо немає очевидних доказів та образливих, принизливих висловлювань.

Жертви булінгу не розповідають про це відкрито, тому що бояться погіршити ситуацію, що ще більше ускладнює процес його виявлення. Дуже складно з'ясувати обставини за яких відбувається булінг, коли він прихований. Зазвичай процес цькування відбувається в місцях, які дорослі не контролюють. Але бувають випадки, коли учні знущаються над потерпілим прямо перед вчителями, які просто не розуміють, що насправді відбувається та що означають ті чи інші слова. Саме тому необхідно бути уважним і не просто слухати, а й спостерігати за емоційним станом кожного з учнів.

Необхідно звертати увагу і на те, що відбувається в поза навчальний час. Під час уроків діти можуть без проблем працювати в групах, взаємодіяти один з одним, не показуючи своє невдоволення або неприязнь відносно свого партнера. Але це не означає, що все так само добре поза класом. Учень може бути повністю ізолюваним від своїх однокласників під час перерв, бо його не приймають в свою групу. З нього можуть знущатися, ображати, але при цьому спокійно реагувати на нього під час занять. Тому вчителя має цікавити не лише атмосфера, яка присутня безпосередньо на уроці, а також і поведінка учнів у вільний час.

Поширення “брудних” пліток, необґрунтованих звинувачень, наклеп – один з різновидів прихованого булінгу. Зазвичай такий спосіб цькування характерний для дівчаток, які саме завдяки словесним (як прямим, так і непрямим) нападам намагаються зруйнувати соціальне життя своєму опонентів. Порівняно з ними, хлопці діють більш відкрито, але також можуть застосовувати цей вид булінгу.

Кібербулінг також можна вважати одним з видів прихованого цькування. Адже дорослі не мають доступу до особистих профілів своїх дітей, учнів. І, враховуючи прогресивність молоді, для них не становить проблеми видалити або приховати всі докази будь-якого прояву агресивної або провокативної поведінки, всі коментарі та принизливі висловлювання,

які направлені проти їхніх жертв. Хоча моніторинг соціальних мереж учнів іноді допомагає зрозуміти, у чому проблема, хто агресор, а хто жертва.

Можна прослідкувати коментарі учнів під фото, відео та записами того, хто страждає від знущань. Вони часто пишуть неприємні та образливі слова, фрази, речення, напр.:

- *Фу, краще б ти фото природи виставила замість свого обличчя.*
- *З цим макіяжем ти схожа на Бабу Ягу.*
- *Вау, красотка (ні).* – Ні в дужках означає, що коментар насправді не

відповідає дійсності. Такий прийом молодь сьогодні постійно використовує в своєму мовленні і онлайн, і офлайн.

- *Корова на льоду танцює краще.*
- *Твої зуби тільки бабусі на поличку до колекції ставити.*
- *Хто робив тобі зачіску? Едвард руки-ножиці?*
- *Та ти як чорт на сідалі.*
- *Виглядаєш на цілих 10. Але зі ста.*
- *Ніякий фотошоп не виправить твій клюв (ніс).*

На додаток до словесних образ, учні можуть також використовувати допоміжні графічні значки – емодзі, які виражають огиду та презирство до опонента. Або й загалом увесь коментар може бути виражений за допомогою таких символів, що також впливає на самооцінку жертв булінгу.

Бувають ситуації, коли вчитель несвідомо може навіть підтримати процес булінгу. Наприклад: Оленку завжди обзивали через її зовнішність. Використовували звертання: чучело, опудало, страшко. Але якщо хтось з дорослих знаходився поруч, то навпаки називали її “красунею”, але при цьому всі, включно з Оленою, розуміли справжній сенс такого звертання і постійно сміялися через це. Вчителька, почувши такий комплімент (як вона вважала), вирішила підтвердити це словами “Так, Олено, ти справді сьогодні маєш гарний вигляд”. Всі просто почали сміятися ще голосніше, а Олена стала ще більш понурою після цього коментаря. Вчителька не могла зрозуміти, у чому справа, чому всі сміються, а Оленка так засмутилася. Все

це сталося через необізнаність педагога стосовно ситуації в класі та проблем, які існують в колективі. Така реакція учнів обов'язково має викликати запитання та навести на думки щодо цькування.

Потрібно пам'ятати, що кожне слово може містити прихований сенс. Інтонація мовця відіграє важливу роль у виявленні справжнього його наміру. Учні замінюють справжнє позитивне значення іменників та прикметників на негативне.

Ситуація: учні 7 класу обговорювали щорічне змагання з фізкультури та вирішували, хто буде брати участь в перетягуванні канату. І тут один з них сказав: *“Можливо наш Андрійко, наш богатир, хоче спробувати?”*. Всі почали сміятися, а Андрій опустил голову і продовжував мовчки сидіти.

Ніякого явного приниження не було, здається, що це просто звичайне спілкування. Але реакція Андрія змушує розібратися в даній ситуації. На перший погляд, нічого образливого в слові *богатир* немає. Навіть навпаки, богатир – це сильна, відважна людина. Але враховуючи сміх, який пролунав після такого звернення, можна зрозуміти, що це слово має для учнів приховане значення. Скоріше за все, вони вказують на слабодухість школяра. Можливо, у минулому був випадок, коли Андрій мав продемонструвати свою силу, але щось пішло не так і він не зміг цього зробити. Після цього всі почали насміхатися з нього, але не кажучи прямо *слабак*, а замінивши це на слово з протилежним значенням. Це роблять саме для того, щоб ніхто з дорослих не зрозумів, що насправді відбувається.

Такі заміни здійснюють досить часто, при цьому зберігаючи неспішливий тон мовлення:

- *цікавий* – дивний;
- *скромна* – мовчазна, відлюдкувата;
- *ароматна* – вонючка;
- *геній* – дурень;
- *трудівниця* – лінивець.

Коли учні хочуть приховати погрози, то можуть використовувати фрази, які нічого не означають для вчителя. Про прихований зміст сказаного майже завжди знає лише булер та його жертва.

Наприклад: учні починають сперечатися хто з них залишиться після уроків для того, щоб допомогти вчителю прибрати кабінет. Бажаючих не було, а педагог сказав, що це може зробити черговий – Олег. Але він не горів бажанням витратити свій час на прибирання, тому знайшов інший варіант.

Олег: Я думаю, що Женька може залишитися.

Євген: Але я маю додаткові заняття після уроків, я не можу залишитися.

Олег: А я думаю, що все-таки можеш. Або знову краще пограємося після занять. Як вчора. Пам'ятаєш?

Останні слова Олег вимовив з усмішкою, а Євген злякався і все ж погодився залишитися після уроків.

У даній ситуації стає зрозуміло, що Олег використав приховану погрозу. Адже з реакції Євгена зрозуміло, що він не хотів би повторювати “гру”, яка відбувалася напередодні. Найімовірніше, учні знущалися з нього фізично або психологічно і недвозначно натякнув, що, якщо зараз Євген не погодиться залишитися після уроків, то вони знову повторять те, що робили. І, незважаючи на те, що в нього були інші плани, страх перед однокласником та новою порцією знущань переміг. Педагогу обов'язково необхідно звернути увагу на те, як відбувалися перемовини між учнями та проаналізувати поведінку кожного з них.

Прихований булінг зазвичай школярі передають саме за допомогою слів. Через що їм потрібно особливу увагу приділяти тому, що кажуть учні до інших, як на це реагують не лише ті, до кого звертаються, а й ті, хто спостерігає за цим. Звичайно, такий вид цькування важко розпізнати без явних ознак, адже суб'єкт не може відкрито висловити свій агресивний настрій щодо іншого, тому використовує для цього інші способи, такі як: знецінення опонента, його досягнень, кепкування, іронію та ін. Але, якщо

враховувати не лише слова, а оцінювати загальну атмосферу, аналізувати стосунки між дітьми, то можна виявити проблему та вчасно її зупинити.

Висновки до розділу 2

Отже, мовлення – один з основних факторів, що допоможе розпізнати булінг у школі. Учні принижують інших за допомогою слів, що робить словесне цькування поширеним явищем.

Словесний булінг завжди містить комплекс різнорівневих мовних засобів: лексичних (функція яких полягає у безпосередньому створенні самої образи), граматичних (функція – підсилення всього сказаного), фонетичних (інтонація, перекривляння, що показують справжнє ставлення мовця), а також графічних (використання емодзі в інтернеті, які додають сказаному більш неприємного значення). Проте найчастіше школярі вдаються саме до лексичних та фонетичних засобів, які роблять наміри булера принизити та образити найбільш очевидними.

На лексичному рівні для булінгового мовлення типове вживання іменників, які можуть мати не лише прямі, але й переносні значення, що дозволяє учням коригувати своє мовлення залежно від ситуації та кожного разу підбирати синоніми, які виражають той самий сенс. Для школярів характерно знаходити спільні риси між предметом та людиною та порівнювати їх, що стало причиною більшості знущань. Іменники та прикметники – основні частини мови, до яких вдаються під час принижень.

Учні використовують в своєму мовленні окремі конструкції, речення та навіть висловлення. Найчастіше при словесному цькуванні вживають лише словосполучення (прикметник+іменник), щоб просто обізвати і таким чином принизити особистість, або ж стверджувальні речення (як прості, так і складні), які не вимагають ніякої відповіді від потерпілого. Спонукальні речення здебільшого застосовують для погроз або наказів.

Булінг може бути прихованим. При цьому немає ніяких явних ознак того, що учня хтось цькує. Зазвичай булери не соромляться виявляти своє

справжнє ставлення до своїх жертв, проте іноді вони намагаються приховати це від дорослих, а тому використовують непрямі форми агресії: кепкування, іронія, нещире співчуття, “дружню” критику. Для декодування прихованого булінгу потрібно звертати увагу не лише на сенс сказаного, а й на емоції обох сторін, на інтонацію, на загальну атмосферу в колективі.

РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ КОМУНІКАТИВНІ ФОРМИ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПОДОЛАННЯ БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

3.1. Методичні рекомендації щодо профілактики булінгу в освітньому середовищі

Булінг завжди впливає на його учасників (на поведінку та почуття). Працівники закладів освіти не повинні залишати такі випадки поза увагою, а навпаки, мають захищати дітей від насилля та протидіяти будь-яким виявам цькування, що здійснюють інші учні (або вчителі) проти них. Для цього необхідно спланувати та реалізувати ряд заходів, які сприяють створенню позитивного психологічного клімату в колективі та допоможуть уникнути знущань (або їхнього повторення).

Необхідно проводити систематичну роботу з учнями щодо проблеми булінгу, пояснювати, яка поведінка неприпустима та як вирішувати конфлікти без насилля та образ, проводити різноманітні заходи, які спрямовані на формування розуміння в учнів усіх ймовірних наслідків булінгу. Також потрібно пам'ятати, що вчитель – це приклад для дітей, тому варто контролювати свої негативні емоції та стежити за своєю поведінкою.

Для молодших школярів можна запропонувати створити плакат з правилами поведінки та міжособистісної взаємодії, а потім повісити його на видному місці, щоб діти завжди бачили та пам'ятали про них.

Створення довірливих стосунків між учителем та учнем – одне з основних завдань педагога. Необхідно, щоб дитина відчувала підтримку з боку дорослого, могла прийти до нього за допомогою, поділитися своїми переживаннями, не боялася відкритися йому.

Під час виховних занять цікавою буде для учнів гра за ролями. Вони зможуть побувати і в ролі жертви, і в ролі булера завдяки цій грі. Це допоможе їм зрозуміти, як себе почуває потерпілий та чи хотіли б вони опинитися на його місці. Обговорення причин виникнення таких ситуацій, їхній аналіз та пошук вирішення допоможуть учням краще розібратися у специфіці явища булінгу. Приклади ситуацій:

1) Вчитель залишив дітей у класі на 10 хвилин, перед цим сказав старості слідкувати за порядком та повідомити йому, якщо хтось буде вставати зі свого місця. Марійка розповіла, що Іван виходив з класу, поки не було вчителя. Після цього Іван почав називати її “крисою”, а згодом це почав робити увесь клас. Марійка залишилася без друзів та не знає, як діяти в такій ситуації.

У цьому випадку вчитель має провести бесіду з Іваном та пояснити, чому Марійка так вчинила, адже вона турбувалася насамперед про нього, щоб з ним нічого не сталося під час уроку та намагалася запобігти таким ситуаціям у майбутньому. Зрозуміло, що він авторитет у класі, якщо всі почали його наслідувати. Тому важливо насамперед довести йому, що його поведінка не обґрунтована. Після цього також потрібно провести бесіду з усім класом на тему булінгу. Необхідно також пояснити Марійці, що вона все зробила правильно і її провини у ситуації, що склалася, немає.

2) Олена постійно ображала Сергія, називала його “дурнем” та іншими образливими словами. Він завжди мовчав на це, але одного разу не витримав і також почав її ображати. Закінчилося все тим, що вони від словесних образ перейшли до бійок.

Учитель має провести бесіду з кожним учасником окремо, а також разом, дати можливість учням висловитися та пояснити свою поведінку, дозволити їм вислухати один одного та дізнатися про їхні справжні почуття. Після чого пояснити, що образи, а тим більше бійки – це не вихід та розповісти, як правильно діяти в тій чи іншій конфліктній ситуації не вдаючись до образ. Звичайно, педагог має повідомити про цю ситуацію батьків.

Такі ситуації типові для школи, тому їхній аналіз буде корисним як для учнів, так і для вчителів, навчить як правильно реагувати та діяти і покаже, як на це впливає байдужість зі сторони педагога та учнів та якими можуть бути наслідки здавалося б звичайної словесної баталії. Можливо, що при цьому педагог дізнається якісь нові факти зі шкільного життя класу.

Враховуючи збільшення випадків булінгу, школа має:

- потурбуватися про створення спеціального комітету з профілактики цькування, у складі якого має бути директор, а також представник від вчителів, батьків, учнів;

- дослідити рівень булінгу в школі (провести анонімне опитування учнів) для кращого розуміння ситуації;

- прописати політику протидії цькування (для учнів, вчителів, батьків). Це може бути окремий документ, який міститиме основні поняття явища, його форми, наслідки, перелік дій, які необхідно здійснити при виявленні фізичного або словесного насилля, а також обов'язки та права суб'єктів;

- організувати чергування в тих місцях, де зазвичай може відбуватися булінг (коридори, шкільне подвір'я, їдальня тощо). Часто учитель може стати свідком процесу словесного цькування, а тому потрібно бути до цього готовим. Не варто відразу кричати на всю їдальню (*Ви що тут влаштували? Негайно припинили!*), погрожувати (*Ще раз таке побачу/почую і будете у кабінеті директора!*), захищати одного та принижувати іншого не з'ясувавши ситуацію (*Вибачся перед ним! Швидко! Чув чи ні?*). Краще підійти до учнів та вдатися до таких фраз:

- *Що у вас сталося?;*
- *Чи можу я допомогти вирішити вашу суперечку?;*
- *Давайте поважати один одного;*
- *Необхідно вислухати іншого, а потім висловлювати свої побажання чи невдоволення;*
- *Якщо ви не можете самотійно домовитися, то звертайтеся до мене, я вас вислухаю та спробую допомогти;*
- *Не потрібно вдаватися до образ, якщо тобі щось не подобається, ти вже дорослий і можеш спокійно пояснити свою позицію.*

Учні завжди хочуть, щоб до них ставилися, як до дорослих, тому наголошення на цьому може бути досить дієвим;

- проводити роботу з учителями (бесіди, тренінги);

- влаштовувати заходи на тему антибулінгу (створення плакатів, брошур, слоганів, прочитання книг за темою тощо). Важливо дати можливість учням самостійно сформулювати слогани, які виражали б їхнє власне ставлення до булінгу, але і навести приклади, які допоможуть їм правильно це зробити:

- ❖ *Ми проти булінгу!;*
- ❖ *Булінг – геть!;*
- ❖ *Образи залишають шрами, компліменти – приємні відчуття!;*
- ❖ *Не смійся з мене, я теж людина!*
- ❖ *Бути добрим – новий тренд!;*
- ❖ *Не роби вигляд, що тобі байдуже!;*
- ❖ *Посмішка сильніша за образу!;*
- ❖ *Твоя підтримка важлива для мене!;*

- надавати учням інформацію про всі аспекти цькування;

- навчити школярів, як правильно діяти у разі виявлення булінгу та довести, що вони можуть довіряти вчителям. Необхідно пояснити, що казати, якщо учень став свідком цькування, які фрази слід використовувати, щоб зупинити це, напр.:

- *Ви можете вирішити проблему спокійно та без образ, не обов'язково принижувати один одного;*
- *Невже вам так подобається ображати один одного та чути образи в свою сторону?;*
- *А чи хотів би ти, щоб до тебе ставилися так, як ти до нього?;*
- *Ти не можеш принижувати гідність інших;*
- *Завтра ви вже й забудете про цю ситуацію, так навіщо зараз псувати один одному день?;*
- *Твої образи ще надовго залишаться у пам'яті іншого, не потрібно так грубо висловлюватися в його сторону, краще спокійно та ввічливо поясни, що тебе не влаштовує.*

Не завжди учні можуть досягти успіху в самостійному вирішенні проблеми, тому, у разі невдачі, вони мають звернутися до вчителя. Але без довіри до нього, вони цього не зроблять, тому потрібно впевнити їх у своїй надійності:

- *Пам'ятайте, що я завжди поруч;*
- *Я завжди готова вас вислухати;*
- *Я хочу бути для вас не лише вчителем, а й другом;*
- *Разом ми обов'язково знайдемо вирішення будь-якої проблеми та ін.;*

- залучити до роботи батьків, ознайомити їх з потенційною проблемою, вказати, на що необхідно звертати увагу в поведінці дітей;

- підтримувати та допомагати дітям, які знаходяться у групі ризику (нові, ізольовані, з певними особливостями у зовнішності або розвитку), соціалізуватися. Зазвичай такі учні соромляться або ж бояться розмовляти з іншими. Учитель має допомогти їм побороти цей страх, використовуючи такі фрази:

- *Не хвилюйся, тут ти знайдеш друзів;*
- *Пам'ятай, що твоя зовнішність не впливає на твої стосунки з іншими, будь впевненим в собі;*
- *Інші теж просто соромляться, спробуй заговорити з ними першим;*
- *Боятися – це нормально. Мені теж буває страшно;*
- *Я впевнена, що ти з усіма подружишися, просто для цього потрібен час;*
- *Не засмучуйся, якщо сьогодні тебе не покликали грати, це обов'язково зміниться, їм також потрібно звикнути до тебе, познайомитися з тобою ближче.*

Важливо дати зрозуміти, що не завжди відразу вдається знайти спільну мову з однокласниками, на це потрібен час;

- швидко реагувати на випадки булінгу;

- проводити роботу з учасниками, якщо все ж таки цькування не вдалося уникнути.

Якщо вчитель виявив або встановив факт булінгу, він повинен:

- повідомити адміністрацію закладу;
- провести індивідуальну роботу з кожним учасником цього процесу, а також з усім класом;
- дізнатися про причини цькування (бесіда з класом, батьками);
- визначити шляхи подолання ситуації, яка склалася;
- здійснювати подальший моніторинг поведінки учнів та їхнього настрою.

Мовне оформлення профілактики булінгу дуже важливе. Правильно підібрані слова можуть врегулювати будь-яку ситуацію. Вміло проведена настанова для учнів стосовно профілактики булінгу або його припинення має великий вплив на весь освітній процес. Якщо навчити дітей, як себе поводити у тій чи іншій ситуації без словесного та фізичного насилля, як уникати конфліктних ситуацій та як правильно висловлювати свої почуття за допомогою слів, то можна уникнути більшості проблем, які зазвичай виникають у навчальних закладах.

Але у жодному разі не можна замовчувати ситуацію з метою збереження репутації школи або з надією, що “якось обійдеться”. Саме завдяки вмінню ефективно вирішувати проблеми булінгу формується і статус закладу.

3.2. Особливості спілкування з жертвами булінгу

Жертви булінгу часто не зізнаються у тому, що в них якісь проблеми, стають замкнутими в собі, мовчазними та відстороненими. Необхідно розуміти, як спілкуватися з дітьми, які стали ціллю знущань. Розмова з учителем може як покращити ситуацію, так і погіршити її.

Якщо учня булять через його взаємини з учителями, називають “стукач”, “вчительська тряпка” та кажуть “*Біжи пожалійся вчителю*”, то зрозуміло, що дитина не прийде до педагога за допомогою. Тому потрібно звернути увагу на зміни у ставленні учня та самостійно розпочати з ним розмову, але у жодному разі не наполягати на негайній відповіді. Інколи

вчителі не розуміють, що своїми словами можуть ще більше нашкодити дитині.

Ситуація: Сергій зазнав постійних знущань з боку однокласників через його вагу. Його постійно ображали та називали “жиробасом”. Тому Сергій перестав ходити до їдальні, щоб більше не чути образ у свій бік. Вчитель помітив, що він залишився в класі, коли всі інші пішли обідати, та й запитав “А ти чому не йдеш? На дієті чи що?”, Сергій не відповідав і тоді вчитель знову звернувся до нього зі словами “Чому мовчиш? Язик проковтнув чи що?” Після цих слів хлопчик почав плакати та просто вибіг з класу. А вчитель не міг зрозуміти, що трапилося.

У цій ситуації вчитель своїми словами погіршив і без того пригнічений настрій Сергія. Фраза “На дієті чи що?” була недоречною з боку педагога, це стало ще одним нагадуванням про вагу хлопчика та про всі образливі слова, які він чув на свою адресу. А запитання “Чому мовчиш? Язик проковтнув чи що?” стали остаточною краплею для учня. Він відчув у цьому агресію, яка була спрямована саме на нього та вирішив, що педагог теж знущається над ним. Учитель, через свою необізнаність у ситуації, яка відбувається в класі, а також через відсутність почуття такту, став тим, хто довів Сергія до емоційного виснаження.

Іноді педагоги просто не хочуть ні чути, ні бачити очевидного. І коли до них звертається дитина з проханням допомогти, вони не вірять її словам (виставляють її брехуном), починають звинувачувати або навіть словесно залякувати, напр.:

- *Не мороч мені голову.*
- *Ой, та кому ти треба, щоб над тобою знущатися?*
- *Ще раз прийдеш до мене з такою дурнею і будеш покараний.*
- *А не потрібно було з ними сперечатися.*
- *Так, може, ти сам в цьому винен?*
- *Розберися сам, ти вже дорослий.*

Відсутність хоча б словесної підтримки з боку дорослого для дитини – ще один фактор, який їй доводить, що вона нікому не потрібна та сама винна у всьому, що з нею відбувається. Якщо відштовхнути дитину, коли вона приходить за допомогою, хоча б раз, то більше вона ніколи не довірить свої переживання нікому з дорослих, бо буде пам'ятати той раз, коли її прогнали.

Учитель має вміло підбирати слова підтримки та бути обережним у своїх висловлюваннях, щоб не травмувати дитину ще більше.

Потрібно пам'ятати, що на будь-який емоційний “вибух” педагога дитина може відреагувати негативно, перейняти його настрій. Як же правильно спілкуватися з жертвою булінгу? Можна виокремити наступні рекомендації:

- Починайте розмову з дитиною тоді, коли ви спокійні.
- Покажіть свою готовність вислухати, підтримати та захистити:
 - ❖ *Я тут, щоб вислухати тебе;*
 - ❖ *Ти можеш мені все розповісти;*
 - ❖ *Я допоможу тобі у будь-якій ситуації.*
- Дайте зрозуміти, що не звинувачуєте його/її в тому, що сталося:
 - ❖ *Повір, у цьому немає твоєї провини;*
 - ❖ *Це від тебе не залежало.*
- Будьте терплячими та делікатними. Не потрібно підганяти такими словами, як: *Розповідай швидше. У мене немає на це часу. Скільки ще я маю чекати. Ти будеш щось казати чи ні. Я не можу сидіти тут з тобою до ранку* та ін. Це може лише погіршити ситуацію. Краще сказати:
 - ❖ *Не хвилюйся, у нас є час;*
 - ❖ *Можеш не поспішати;*
 - ❖ *Скажи, якщо тобі некомфортно;*
 - ❖ *Якщо не хочеш, можеш не розповідати мені, але пообіцяй, що поділишся цим з кимось іншим.*
- Не повторюйте ті самі запитання та не вимагайте відповіді. Запитання “Хто це зробив?”, “Чому так сталося?” не дадуть результату. Вам потрібно

почекати, коли дитина сама вам розповість. Спочатку краще поговорити на нейтральні теми, які підведуть до проблеми:

- ❖ *Як твої справи?*
- ❖ *Сьогодні було складно на уроках?*
- ❖ *Чим займався на перервах?*
- ❖ *Хтось був поруч з тобою?*
- ❖ *Тобі подобається навчатися?.*

• Дізнайтеся, що допоможе учневі відчувати себе у безпеці поряд з вами та створіть комфортні умови для вашої розмови:

- ❖ *Можливо, ти хотів би чимось зараз зайнятися?*
- ❖ *Де б ти хотів зараз бути?*
- ❖ *Як щодо чашечки теплого чаю?*

• З'ясуйте її ставлення до ситуації, що склалася та спробуйте спільно знайти вихід з неї, дайте пораду, але не нав'язуйте свою думку. Можна, наприклад, запропонувати 3 варіанти вирішення проблеми, але, яким скористатися, має вирішити сам учень:

- ❖ *Як би ти міг вирішити цю проблему?*
- ❖ *Ти можеш вчинити наступним чином: 1...; 2...; 3...*
- ❖ *Подумай, що було б кращим варіантом для тебе.*

• Не підвищуйте голос.

Коли дитина зізналася у булінгу з боку однокласників, насамперед, необхідно її підтримати, це стосується і вчителя, і батьків. Можна розповісти про свій власний шкільний досвід (якщо траплялася схожа ситуація) та про те, як ви подолали цей період, хто вам допоміг. Потрібно дати зрозуміти, що дитина не сама у цій ситуації:

- *Я поруч;*
- *Я тебе розумію;*
- *Ми вирішимо цю проблему;*
- *Ти не самотня, пам'ятай про це.*

Батьки часто відразу починають панікувати та кричати “Хто це зробив? Я з ними розберуся. Завтра ж підемо з тобою до школи, ти мені їх покажеш!”, при цьому не розуміючи, що таким чином лише погіршать ситуацію, учень буде ізольований від інших. Бувають випадки, коли батьки звинувачують свою дитину, напр.: *Я тобі казав, щоб ти з ними не водився, а ти мене не послухав! Що ти вже зробив, що з тобою так вчинили?*

Першочергове завдання вчителя та батьків – заспокоїти дитину, а потім дати їй поради стосовно того, як спілкуватися з кривдниками, щоб не провокувати їх на подальші знущання. Наприклад, на звертання “Ей, грязнюля” можна відповісти “Ой, невже я десь забруднився. Дякую, що повідомив про це”. Така відповідь не дасть булеру змогу продовжувати знущання, він не знайде, що відповісти. Для припинення знущань, можна використати наступні фрази:

- *Чи не міг би ти пояснити причину, чому ти так до мене ставишся?*
- *Давай ми з тобою удвох спокійно обговоримо це.*
- *Ти ображаєш мене, але зрозумій, що на це немає причин.*
- *Ти використовуєш слова, які я навіть не чув раніше, обов’язково знайду їхні визначення, коли буде час.*
- *Дякую, що вказуєш мені на помилки. Але роби це, будь ласка, ввічливо.*
- *Тобі не обов’язково нагадувати мені про мій ніс з горбинкою. Я знаю про нього з народження і пишаюся ним.*
- *Ти хочеш, щоб я тобі відповів чи промовчав?*

Зазвичай такі відповіді змушують кривдників подумати над тим, як продовжити розмову. Головне не відповідати нахабно, агресивно або ж, навпаки, занадто спокійно, щоб не провокувати булера на більш серйозні дії.

Діалог з жертвою булінгу може скластися не відразу. Дитині потрібен час, щоб зібратися з думками та наважитися поділитися своєю історією. Але при дотриманні основних рекомендацій, які наведено вище, поступово можна налагодити комунікативний зв’язок та допомогти тому чи іншому учневі.

Після булінгу, дитина закривається в собі та вважає, що всі образи абсолютно заслужені, адже, якщо постійно чути, що ти “*потвора*”, то згодом починаєш в це вірити. Потрібно допомогти зрозуміти, що це не так та повернути їй віру в себе. Для цього можна скористатися автотренінгом, тобто самонавіянням. Дитина має повторювати про себе слова, які піднімуть їй самооцінку та настрій, напр.:

- *Я красива.*
- *Я в себе вірю.*
- *Я можу це зробити.*
- *Сьогодні день буде хорошим.*
- *Я впораюся з будь-чим.*
- *Я не самотня.*
- *Я ціную та поважаю себе.*
- *Я в собі впевнена.*
- *Я не боюся.*
- *Я не винна в тому, що сталося.*
- *Моя зовнішність – моя гордість.*

Вчитель має допомогти жертві булінгу підвищити авторитет у класі. Дитині складно буде самій впоратися з наслідками цькування, навіть, якщо й підніме собі самооцінку. Педагогу необхідно показати учням, що дитина заслуговує на те, щоб її прийняли у колективі:

• *Олена сказала, що ви сьогодні гарно себе повели, тому я дозволю вам користуватися правилами під час написання самостійної роботи. (Учні будуть вдячні Олені за таку можливість);*

• *Команда Івана сьогодні виграла. Тепер вони будуть представниками нашої школи на міжнародних змаганнях. (Лідери спортивних ігор завжди популярні серед однолітків);*

• *Ольга може допомогти тобі. (Спільна діяльність зближує учнів);*

• *О, ти любиш гурт BTS? Я чула, що Сергій теж захоплюється їхньою творчістю. (Спільні інтереси допоможуть розпочати розмову з іншими).*

Жертві булінгу може знадобитися не один день, щоб знову відчути себе повноцінною особистістю, через всі ті насмішки, які їй довелося пережити. І завдання педагога та батьків – прискорити процес відновлення самооцінки учня-жертви, підтримувати та допомогти налагодити стосунки в класі.

3.3. Способи корегування психологічної атмосфери в колективі, члени якого займаються булінгом

Атмосфера в колективі, де сталося цькування, помітно змінюється. Якщо до цього вона була легкою, доброзичливою та приємною, то після стає повністю протилежною. Педагогу потрібно вміло та ненав'язливо відновити та нормалізувати стосунки в колективі, щоб учні могли навчатися у сприятливих умовах. Цей процес має відбуватися поступово, систематично і може тривати не один місяць.

Насамперед, необхідно залучити батьків до вирішення ситуації, яка склалася в класі. Діти завжди намагаються бути схожими на них та переймати їхню поведінку. Тому проведення спільних заходів з дітьми та батьками, де вони зможуть виявити себе як толерантних та розуміючих дорослих, підуть на користь усій групі. З батьками необхідно вести й окремі бесіди, особливо з тими, діти яких стали учасниками булінгу.

Можна провести анонімне опитування як для дітей, так і для дорослих, щоб виявити їхнє розуміння та ставлення до проблеми булінгу в освітніх закладах та у їхньому класі зокрема. Для батьків доречними будуть наступні запитання:

- 1. Чи знайомі Ви з поняттям булінгу?*
- 2. Чи скаржиться Ваша дитина на однокласників або вчителів?*
- 3. Чи часто у Вашої дитини виникають конфлікти з однокласниками та з якої причини?*
- 4. Яка, на Вашу думку, основна причина агресії щодо інших учнів?*
- 5. Як поводить себе Ваша дитина, коли злиться?*

Для учнів також можна провести невеличке анкетування, яке допоможе визначити, хто є лідером у класі, а хто ізольований від усіх. У такій анкеті достатньо 3-5 запитань, напр.:

1. Назви 3 однокласників, з якими ти хотів(ла) б сидіти за однією партою.

2. Назви 3 однокласники, яких ти б запросив(ла) на свій день народження.

3. Назви 3 однокласників, з якими ти хотіла б поїхати у подорож.

Прізвище, яке буде найчастіше фігурувати, – це лідер класу, а прізвище, яке буде згадано найменшу кількість разів або взагалі ні разу – це ізольований від усього класу учень. Як відомо, лідер має значний вплив на групу, тому необхідно залучати його до будь-яких антибулінгових заходів, щоб інші також приєднувалися до них.

Необхідно також провести бесіду з іншими вчителями, з'ясувати, чи помічали вони випадки цькування та чи не ігнорували їх. До роботи з учнями залучати фахівців з психологічної, правової допомоги. Заходи можуть проходити у різних формах: зустрічі, консультації, круглі столи, конкурси, рольові ігри, метод проектів та ін.

Встановлення правил у колективі – обов'язковий етап у формуванні позитивної психологічної атмосфери у колективі, там має бути вказано, що:

- булінг – це порушення прав людини, яке може призвести до жахливих наслідків;

- кожен у колективі – учасник цькування, незалежно від того, чи брав безпосередню участь, чи просто проігнорував проблему.

Спілкування з дітьми стосовно їхніх переживань та почуттів – ще одна важлива складова зі стабілізації психологічного клімату в класі. Можна хоч би раз на тиждень розмовляти з учнями про те, що їх турбує (у класі, школі чи навіть удома). Не слід давати оцінку особистості школяра, але за необхідності можна оцінити його дії стосовно інших та вказати на його помилки (у формі порад, а не суджень).

Також, якщо у класі відбувається словесний булінг, то необхідно навчити дітей правильно висловлювати свої почуття, думки та потреби, замінити грубі та образливі слова на ввічливі, напр.:

- *Здрисни звідси. – Відійди, будь ласка.*
- *Згинь з очей моїх, рукожоп, ти все зіпсуєш. – Давай я виконаю цю роботу сам, а ти краще зробиш наступне завдання.*
- *Ну ти й швабра, я нічого через тебе не бачу. – Так як ти вища за мене, давай з тобою поміняємося місцями, щоб кожному з нас було гарно видно екран.*
- *Який ти бісячий, не говори зі мною. – Вибач, але зараз я не налаштований на бесіду, давай поговоримо іншого разу.*
- *Куди ти жереш ту курку? Скоро в двері не пролізеш. – Любиш смажену курочку? Я теж. Смачного.*
- *Фу, ти такий страшний, видно, що не українець. – Твоя зовнішність відрізняється від інших, але це робить тебе особливим.*
- *Закрий свого рота! Чого ти розкричався як ненормальний? – Заспокойся, будь ласка.*
- *Ти свій ніс бачила? Він же як сокира. – У тебе незвичайна форма носу, я таких раніше не бачила.*
- *Що за мішок ти на себе натягнула? – Яке красиве плаття. Але чи не завелике воно для тебе?*

Важливо, щоб учні зрозуміли, який вплив на інших мають їхні негативні та позитивні висловлювання та як правильно підібрати слова, коли це необхідно. Можна це додати до правил класу:

1. *Якщо ти не знаєш, як висловитися, щоб нікого не образити, то краще нічого не казати взагалі.*
2. *Але, якщо так трапилося, що слова вилетіли до того, як встиг подумати про наслідки, то негайно вибачся.*

3. Пам'ятай, що слово – це потужна зброя. Нею можна ранили, а можна вилікувати. Не потрібно бути палечем, краще бути лікарем, це цінується більше.

Важливо показати булеру, як себе відчуває жертва. Його слова можна використати проти нього самого. Наприклад, учень називає іншого *калікою нещасною* через те, що той завжди останнім прибігає на уроці фізичного виховання. Необхідно звернутися до почуттів булера та навести аргументи, які довели б його неправоту:

- *А чи було б тобі приємно, якби так називали тебе?*
- *А якби хтось ображав тебе через те, що ти щось робиш гірше за інших?*
- *Можливо він повільніше бігає, зате він перший вирішує всі математичні задачі.*
- *Людина не може бути першою у всьому, ми всі у чомусь кращі, а у чомусь – гірші.*
- *Як думаєш, ти був правий у цій ситуації?*
- *Ти маєш нести відповідальність за свої слова.*
- *Своїми словами ти робиш йому боляче і цю потрібно дуже тяжко втамувати.*

Важливо словесно підвищувати авторитет жертви серед учнів, напр.:

- *Ти сьогодні молодець.*
- *Дякую, що допоміг Валерії, коли всі інші відмовилися.*
- *Сьогодні ви були чудовою командою.*
- *Завдяки нашим спільним зусиллям, ми перемогли.*

Але не потрібно занадто перебільшувати, щоб інші учні не почали відчувати ще більшу неприязнь до жертви через надмірну увагу вчителя до його особи. Потрібно знаходити час для кожної дитини, але при цьому показати, що той, хто постраждав, не тримає на них зла та готовий взаємодіяти з однокласниками.

Скорегувати психологічну атмосферу в класі після випадку булінгу складно, але не неможливо. Завдяки спільним зусиллям та наполегливості, можна досягти повного взаєморозуміння та гармонії у колективі. Важливо не просто карати та засуджувати поведінку та слова учнів, а правильно пояснити, чому та чи інша дія була неправильною та як потрібно було б діяти в тій чи іншій ситуації, як знаходити спільну мову з іншими.

Висновки до розділу 3

Отже, кожен освітній заклад несе відповідальність за учнів, які в ньому навчаються. Через збільшення випадків булінгу школи повинні ознайомити всіх (і працівників, і учнів) з цим поняттям, з його формами та наслідками, як з цим боротися, а також вжити всіх необхідних заходів для профілактики булінгу, щоб таких випадків було якомога менше, або не було взагалі.

При виявленні цькування вчителі мають негайно зреагувати та повідомити адміністрацію школи та батьків булера та жертви. Спілкування з учасниками булінгу має свої особливості. Важливо дотримуватися низки правил, коли розмовляєш з потерпілим: не підвищувати голос, не підганяти, не засуджувати, бути спокійним та ін. Педагог має оперувати фразами, які допоможуть розговорити, заспокоїти та переконати жертву в тому, що він не винен в ситуації, яка склалася та що йому завжди допоможуть. Проведення автотренінгу допоможе учням знову повірити в себе та підвищити свою самооцінку, педагог має розуміти, як працює цей метод, що саме потрібно повторювати та з якою метою його використовують.

Після випадку булінгу психологічна атмосфера в класі змінюється. З метою її покращення учитель має провести роботу з групою, що передбачає: проведення бесід, зустрічей, різноманітних заходів, конкурсів. Особливо важливо розмовляти з учнями про їхні почуття та тривоги. Комунікація учнів з учителем та однокласниками – важливий компонент для коригування групової атмосфери. Вчитель має не просто вміти підбирати правильні слова та висловлювання, а й навчити цього дітей. Учні мають розуміти, як

правильно себе поводити при виявленні булінгу та що необхідно сказати, щоб його зупинити, які висловлювання допоможуть, а які нашкодять.

Жертва постійного цькування має навчитися відповідати на образи таким чином, щоб припинити подальші знущання, а не спровокувати булера до агресивної поведінки. Учні мають послуговуватися певним набором фраз та висловлювань, які в цьому допоможуть.

ВИСНОВКИ

Булінг – це повторювані агресивні дії однієї людини стосовно іншої. Явище ще малодосліджене, особливо комунікативний аспект, а він дуже важливий. Після фізичного насилля, найпоширеніша форма цькування – вербальний булінг, тобто словесне приниження через образи, залякування та некоректні коментарі. Запобігти булінгу можна лише через вдумливий аналіз комунікативного середовища в колективі і вчасне виявлення неприйнятних форм спілкування між учнями.

Формальним приводом для булінгу найчастіше слугує зовнішність жертви, її соціальний статус. Але причини булінгу глибші: соціальні, особистісні, сімейні. Важливу роль у цьому відіграє й оточення, у якому перебуває жертва та кривдник. Останній завжди має певну мету, якої прагне досягти через приниження іншого. Завдання педагога – вияснити її та припинити знущання.

Булінг впливає на кожного його учасника: жертву, кривдника, спостерігача. Найбільше це шкодить жертві, яка може закритися від усіх, страждати на психічні порушення та боятися навколишнього світу. Кривдника у майбутньому така поведінка може привести до в'язниці (якщо перейде від словесного насилля до фізичного) або асоціального способу життя. Спостерігач відчуватиме себе безсильним та нездатним висловити свою позицію стосовно ситуації, яка його обурює, а отже, в подальшому також може стати жертвою або, навпаки, булером, якщо вважаю таку поведінку цілком прийнятною. Отже, булінг є глибоко небезпечним явищем для всього учнівського колективу.

Педагогу необхідно вміти проводити комунікативний аналіз, який допоможе зупинити конфліктні ситуації між учнями чи запобігти їм. Будь-які жести, слова, міміка, тактика спілкування, статус учасників спілкування мають бути проаналізовані вчителем. Він має володіти інформацією стосовно взаємин у групі та загальної атмосфери в ній.

Поведінка учня та його стосунки з однокласниками допоможуть зрозуміти, чи дитина успішно соціалізувалася у колективі, чи ізольована від будь-яких груп. Важливо звертати увагу на настрій кожного учасника освітнього процесу. Виявлення проблеми на початковій стадії допоможе запобігти погіршенню ситуації.

Аналіз мовлення учнів засвідчив, що мовне вираження сучасного булінгу досить строкате. Юні булери віртуозно поєднують лексичні, граматичні, фонетичні та графічні мовні засоби.

Лексичні засоби (пейоративи, неологізми (оказіоналізми), сленг) вживають, щоб висміяти та принизити опонента. Лексичне значення будь-якого слова може змінюватися з позитивного на негативне, тому необхідно звертати уваги на контекст, у якому було використано те чи інше слово. При формуванні образ найчастіше використовують іменники, прикметники, які доповнюють прислівниками міри. Школярі люблять порівнювати людей з предметами, якщо знаходять між ними схожі риси, часто роблять це навмисно, щоб ще більше принизити опонента. Вони самі надають нових значень словам, залежно від того, у якій ситуації опинилися.

Граматичні засоби дають змогу підсилити сказане, виразити певну негативну ознаку людини. Прикметники можуть субстантивуватися, іменники доповнюватися суфіксами згрубілості або зменшеності. Різні ступені порівняння булери використовують у порівняльних конструкціях задля вираження негативнооцінних суджень про жертву. Граматичні засоби завжди вживають разом з лексичними, щоб увиразнити те чи інше негативне значення.

На синтаксичному рівні сучасні школярі використовують мовні конструкції, особливо узгоджені словосполучення, оскільки це найпоширеніша форма негативно-зверхньої оцінки. Найчастіше булінгові напади оформлюють у формі речень (запитальних(риторичних), розповідних, спонукальних), які ускладнюють вставними словами, звертаннями, однорідними членами та підсилюють їх за допомогою інтонації. Завдяки

реченням булерам вдається принизити особистість, наказувати та погрожувати. Рідше учні вдаються до висловлень, адже вони мають бути аргументованими та розгорнутими. Така форма комунікативного булінгу свідчить про відсутність у мовця будь-яких норм, її здебільшого використовують в старшій школі.

Графічні засоби типові для кібербулінгу – залякування, приниження через соціальні мережі. Такий різновид цькування повністю ґрунтується на комунікативній основі. До своїх письмових реплік діти можуть також додавати емодзі або картинки, які підсилюють неприємні вислови.

Найбільш складним для діагностування є “прихований булінг”, коли присутні навіть не підозрюють, що когось принижують. Кривдники намагаються не показувати свою неприязнь до жертви у присутності сторонніх, тому дорослі мають бути дуже уважними. Необхідно звертати увагу на нещирі співчуття, використання іронії, а головне – інтонацію, яка чітко передає справжнє ставлення мовця до інших. Правильний аналіз поведінки учасників комунікативного процесу допоможе запобігти конфлікту, який згодом може перерости у систематичне цькування.

Для профілактики булінгу в освітньому середовищі, школа має дотримуватися методичних рекомендацій, таких як: створення спеціального комітету з питань булінгу; ознайомлення всіх учасників освітнього процесу з основними поняттями та заходами, які допоможуть запобігти, виявити та припинити цькування та ін.

Діти мають довіряти педагогу, а для цього йому необхідно довести, що вони можуть це робити. Не лише дії, а й слова допоможуть вчителю в цьому. Саме за допомогою мовлення можна: підтримати учнів, які знаходяться у зоні ризику (нові, переселенці, діти з фізичними та розумовими особливостями); правильно зреагувати на стихійні вияви булінгу в межах школи та підібрати відповідні фрази, щоб заспокоїти учасників, а не кричати та словесно залякувати їх. Мовлення в сукупності з вдало підбраною інтонацією дає змогу вплинути на учнів та їхню поведінку.

Вчитель повинен не просто оперувати набором відповідних фраз та конструкцій, а також навчити цього учнів. Учні мають вміти висловлюватися без переходу до образ і вміти пояснити, що саме їм не подобається або що б вони хотіли змінити ввічливо. Правильне формулювання почуттів та побажань, використання слів ввічливості дають змогу уникнути конфліктів та необгрунтованих образ.

Жертви булінгу бояться звертатися за допомогою та ділитися своїми проблемами, особливо, якщо у них вже був досвід, коли їхня відвертість була проігнорована або погіршила ситуацію. Але, якщо учень вирішив довіритися педагогу та розповісти про свої переживання, необхідно вміти словесно підтримати його, дати поради щодо того, як розмовляти з кривдниками, щоб припинити знущання, поділитися власним досвідом, якщо такий є. Це мають робити не лише вчитель, а й батьки.

Самооцінка учня після словесного знущання значно знижується, тому необхідно допомогти йому її підвищити. Автотренінг – один зі способів, який в цьому допоможе. Постійне повторювання підбадьорюючих слів самою дитиною (перед дзеркалом) та дорослими допоможе їй полюбити себе та повірити в себе і свої можливості. Це мають бути фрази, які заперечують всі слова, які використовували кривдники відносно жертви.

Педагог при розмові з учнем, який зазнав булінгу, має бути терплячим та спокійним, не нервувати та не підвищувати голос, не давити на неї, показати свою зацікавленість, розуміння та підтримку спочатку на мовленнєвому рівні для того, щоб бесіда з учнем була успішною. Після розмови з дитиною, педагог вже вирішує як діяти далі та повідомляє адміністрацію про випадок булінгу та батьків усіх його учасників.

Розмова з кривдником – невід'ємний компонент роботи педагога. Потрібно вміти пояснити, чому не можна принижувати інших та як це впливає на жертву, уявно поставити його на місце жертви та запитати про його почуття, навчити коректно висловлювати свої невдоволення та побажання. Для повного розбору ситуації необхідно провести бесіду з

кожним учасником булінгу окремо, а потім і разом, щоб вони могли розповісти про свої почуття та почути, що відчуває інший.

Існують різні способи корегування психологічної атмосфери в колективі, де відбувся булінг. Це складний процес, який займає багато часу, але без якого неможливо налагодити стосунки в групі. Вчитель має словесно підтримувати кожного учня, а особливо дитину, яка страждала від постійних знущань з боку однокласників. Їй важко знову їм довіритися, тому необхідно допомогти їй заново соціалізуватися та співпрацювати з іншими. Мовний компонент дуже важливий при налагоджуванні відносин у колективі. Завдяки слову можна об'єднати групу, спонукати до спільної праці та підбадьорити кожного учня. Лише завдяки постійній комунікації школярі зможуть пізнавати та розуміти один одного.

Дитині потрібна підтримка педагога на комунікативному рівні, щоб підвищити свій авторитет у класі. Не просто постійна похвала, а й висвітлення його особливих вмінь, захоплень, які допоможуть знайти спільну мову з однокласниками на основі цього і поступово налагодити спілкування з кожним учасником.

Задля уникнення булінгу або його повторення, потрібно постійно залучати дітей до спільної діяльності, слідкувати за настроями в аудиторії, використовувати фрази, які допоможуть врегулювати будь-яку ситуацію та навчити учнів говорити та чути один одного.

Виконане дослідження відкриває перспективи для подальшого поглибленого вивчення конфліктних видів комунікації в українському освітньому середовищі, а також доповнення методичних рекомендацій щодо запобігання й припинення булінгу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамович С. Д., Чікарьова М.Ю. Мовленнєва комунікація. Київ: видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. 460 с.
2. Андреевкова В. Л., Байдик В. В. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти. Навчально-методичний посібник. Київ: ФОП, 2020. 196 с.
3. Андросюк В. Г., Суденко Ю.А. Проблема булінгу в сучасному юридико-психологічному просторі України. *Часопис Київського університету права. Український науково-теоретичний часопис*. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2019. Вип. 1. С. 216–220.
4. Баган М., Навальна М., Істоміна А. Індивідуальні вербальні коди спонтанної емоційної психорегуляції сучасної української молоді. *PSYCHOLINGUISTICS*. 2022. Вип. 31(2). С. 6–32. URL: <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2022-31-2-6-32>(дата звернення: 01.04.2022).
5. Баган М. П. Конотації зоонімів у сучасному молодіжному мовленні і традиційній українській лінгвокультурі: константи і динаміка сприйняття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія*. 2021. Вип. 1 (45). С.51–57.
6. Барліт А. Ю. Форми і методи подолання (мінімізації) соціально-педагогічної та психологічної проблеми булінгу в освітньому середовищі. *Горизонти освіти*. 2012. Вип. 2. С. 44–46.
7. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики. Львів: ПАІС, 2010. 336 с.
8. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ: Видавничий центр “Академія”, 2004. 344 с.
9. Бердышев И. С. Жестокое обращение в детской среде. Санкт-Петербург: Региональный центр “Семья”, 2015. 23 с.

10. Беляєва О. Булінг у шкільному середовищі. Теорія та практика. *Психолог*. 2017. Вип. 17/18. С.1–49.
11. Білоконенко Л. А. Пейоративна й інвективна лексика в міжособистісному конфлікті. *Науковий вісник КНУ*. 2012. Вип.7. С. 119–127.
12. Богущ А., Варяниця Л. Діти і соціум. Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 317 с.
13. Борщаківська А. Булінг в школах як чинник психологічного нездоров'я. *Науковий вісник*. 2014. Вип. 6. С. 49.
14. Войцехівська Н. К. Примирення як спосіб подолання конфліктної мовленнєвої взаємодії. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2013. Вип. 68. С. 55–57.
15. Волкова И. В. Характеристика подросткового буллинга и его определение. *Вестник Минского университета*. 2016. Вып. 2. С. 26–33.
16. Вольнова Л. М. Психосоціальна допомога в роботі з кризовою особистістю. *Науковий вісник*. Київ: в-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. 275 с.
17. Галаган В. Емотивність, експресивність та конотація як засіб вираження оцінки. *Наукові записки: Філологічні науки*. 2008. Вип. 80. С. 171–178.
18. Галаган В. Я. Структурні та семантичні властивості іменників-пейоративів та прикметників-пейоративів. *Наукові записки: Філологічні науки*. 2010. Вип.13. С.104–110.
19. Гришина Н. В. Психология конфликта. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 464 с.
20. Губко А. А. Шкільний булінг як соціально-психологічний феномен. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 2013. Вип. 114. С. 46–50.

21. Демощук М. На словах. Вербальна агресія як форма психологічного насильства. *Психолог*. 2020. Вип. 6. С. 8–19.
22. Дубровська Є., Ясеновська М. Насильство в школі: Аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні. Київ: ВГО “Жіночий консорціум України”, 2009. 36 с.
23. Дуткевич Т. В. Конфліктологія з основами психології управління: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. С. 114–127.
24. Закон України “Про освіту”. 2017. № 38-39, 380 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 01.04.2022).
25. Запорожець А. К., Миронюк Т. В. Булінг в Україні – кримінологічна характеристика та запобігання. Київ: Вид-во ТОВ “Інтерсервіс”, 2020. 146 с.
26. Іванова К. А. Конфліктність і толерантність: становлення толерантних відносин у суспільстві. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2010. Вип. 52. С. 9–11.
27. Корміло О. Явище булінгу в освітньому просторі. *Проблеми гуманітарних наук. Серія “Психологія”*. 2015. Вип. 35. С. 174–187.
28. Король А. Причини та наслідки явища булінгу. *Відновне правосуддя в Україні*. 2009. Вип. 1–2. С. 84–93.
29. Корольова А. В. Стратегії і тактики комунікативної поведінки учасників спілкування в ситуаціях конфлікту. Рівне: РІСКСУ, 2008. С. 48–54.
30. Колесов Д. П. Современный подросток. Взросление и пол.: Учебное пособие. Москва: МПСИ Флинта, 2003. 319 с.
31. Котлова Л. О. Психологія конфлікту. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. 112 с.

32. Кривцова С. В. Травля (буллинг) в ученической среде: как понимать, противостоять и не бояться? *Научный ежегодник*. 2015. Вып. 3. С. 52–59.
33. Кульчицька О. Особливості семантики пейоративної лексики. *Український науковий збірник*. 2011. Вип. 123. С. 64–69.
34. Леонов Н. И. Конфликтология. Москва: Воронеж, 2002. 192 с.
35. Лушпай Л. Буллінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії). *Українознавчий альманах*. 2010. Вип. 4. С. 126–131.
36. Мельниченко А. А., Тілікіна Н. В. Передумови та причини виникнення цькування. Лекція 3. 2019. URL: <https://nupp.edu.ua/uploads/files/0/main/deps/ps/buling/module1/buling-iak-iavische.pdf> (дата звернення: 01.04.2022).
37. Миронюк Т., Запорожець А. Удосконалення заходів протидії булінгу в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. С. 21–28.
38. Мірошніченко О. А. Діагностика особистості майбутнього психолога: методичний посібник до вивчення дисципліни “Практикум із загальної психології” для студентів спеціальності 7.040107 “Психологія”. Житомир: [б.в.], 2012. С. 90–130.
39. Найдьонова Л. А. Гуманізація стосунків через подолання цькування в шкільній спільноті. Київ: Міленіум, 2007. Вип. 17(20). С. 157–166.
40. Найдьонова Л. А. Кібер-булінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини. Київ: Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 2011. Вип. 4. 34 с.
41. Найдьонова Л. А. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу: підручник. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2015. 244 с.
42. Ожиева Е. Н. Буллинг как разновидность насилия. Киев: Рута, 2001. 320 с.

43. Ожийова О. М. Шкільне насильство: сутність, види, профілактика: автореф. дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.04. Харків, 2012. 229 с.
44. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. Київ: Ві-Ан, 1996. 348 с.
45. Орлов О. Ю. Психологическое насилие в семье – определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи. *Психолог в детском саду*. 2000. Вып. 2-3. С. 182–187.
46. Осовська Г. В. Комунікації в менеджменті: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2003. 214 с.
47. Паршутин И. А. В классе бойкот! Что делать? Рекомендации классному руководителю школы. *Журнал “Справочник классного руководителя”*. 2009. Вып. 8. С. 3–8.
48. Пилипенко В. Підліткова агресія у контексті сучасної соціокультурної ситуації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2004. Вып. 4. С. 2–24.
49. Плутицька К. М. Підходи до розуміння булінгу як форми шкільного насильства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. Вып. 29(2). С. 78–80.
50. Поляруш С. І. Поняття та проблема правового захисту від шкільного булінгу. *Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції*. 2017. С. 211–213.
51. Пономарёв В. И. Исследование акцентуаций характера участников буллинга в контингенте подростков регионального социального заведения для несовершеннолетних. *Світ медицини та біології*. 2013. Вып. 3. С.126–130.
52. Радчук В. М., Тельман А. Г. Психологія конфліктів. Чернівці: Рута, 2004. 104 с.
53. Сирота Л., Позднякова В. Запобігання насильству в учнівських колективах. Ділова гра для педагогів. *Соціальний педагог*. 2010. Вып. 11. С. 26–29.

54. Сліпецька В. Д. Негатив у комунікації, чи маніпулятивні стратегії і тактики конфліктного спілкування: дослідницькі постулати і перспективи. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2012. Вип. 62. С. 163–166.
55. Соловьев Д. Н. Модель профілактики булінга среди школьникоB подросткового Bозраста. *Науковедение*. 2014. Bып. 3. С. 155–162.
56. Ставицька Л. Українська мова без табу: словник нецензурної лексики та її відповідників. Київ: Критика, 2008. 456 с.
57. Ставицька Л. Український жаргон: словник. Київ: Критика, 2005. 496 с.
58. Стельмах С. Антигуманізм: вчитель як фасилітатор булінгу в дитячому середовищі. *Педагогіка. Психологія*. 2014. Вип. 1. С. 293–302.
59. Харламова І. Насильство та жорстокість у школі. Реалії сучасності. Методичні рекомендації щодо роботи з дітьми. *Соціальний педагог*. 2007. Вип. 9. С. 15–20.
60. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. Київ: ВБО Український фонд “Благополуччя дітей”, 2018. 56 с.
61. Чайка Л. В. Вербальний конфлікт як перформативна невдача. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2012. Вип. 62. С. 171–173.
62. Шугай Т. Агресія й агресивність. Розмежуємо поняття. *Соціальний педагог*. 2019. Вип. 11. С. 4–13.
63. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації. Київ: “Академія”, 2010. 312 с.
64. Abu Al Rub M. An Assessment of Bullying/Victimization Behaviors among Third-Graders in Jordanian Public Schools. *International Journal for Research in Education*. 2018. № 42 (3). P. 337–367.

65. Allen J.J., Anderson C. Aggression and violence: Definitions and distinctions. *The Wiley Handbook of Violence and Aggression*. UK: John Wiley & Sons, 2017. P. 1–14.
66. Bandura A. Sociocognitive self-regulatory mechanisms governing transgressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2001. P. 125–135.
67. Buchner G. *Grundlagen zu Gewalt in der Familie*. München, 2007. 225 p.
68. Connor D. F. Aggression and antisocial behavior in children and adolescents: Research and treatment. *Guilford Press*. 2012. P. 5–50.
69. Garrett Anne G. *Bullying in American schools: causes, preventions, interventions*. McFarland, 2003. 172 p.
70. Halstead D. *The bully around the corner: changing brains – changing behaviours*. Brain Power Learning Group. Canada, 2006. 151 p.
71. Jenkins L. N., Demaray M. K., Tennant J. Social, emotional, and cognitive factors associated with bullying. *School Psychology Review*. 2017. № 46 (1). P. 42–64.
72. Kowalski, Robin M., Limber, Susan P., Agatston, Patricia W. *Cyber bullying: bullying in the digital age*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2008. 218 p.
73. Olweus D. *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. London-Oxford: Blackwell Publishing, 1993. 152 p.
74. Olweus D. *Peer Harassment: A Critical Analysis and Some Important Issues*. New York: Guilford Publications, 2001. P. 3–20.
75. Rigby K. *Children and Bullying: How Parents and Educators Can Reduce Bullying at School*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2008. 323 p.
76. Robin M. *Cyber bullying: bullying in the digital age*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2008. 218 p.
77. Salisbury J. *Challenging Macho Values: Ways of Working with Boys in Secondary Schools*. *Routledge Falmer*. 1999. 338 p.

SUMMARY

Luzhetska N. V. Communicative and pragmatic aspect of solving the problem of bullying in the Ukrainian educational environment.

The master's thesis is devoted to the study of the phenomenon of bullying at the communicative level.

Children often resort to verbal abuse, which leads to verbal bullying, abuse or intimidation through the use of offensive words, which includes constant threats and disrespectful comments about someone.

The relevance of the research topic is due to the lack of a thorough study of verbal bullying specifically in Ukrainian educational institutions, as well as the emergence of new and various methods of verbal bullying that need to be eradicated.

The purpose of the work is to analyze the communicative and pragmatic features of verbal bullying in the modern Ukrainian educational environment and to determine verbal ways to prevent it.

The object of the research is linguistic manifestations of bullying in the Ukrainian educational environment.

The work consists of theoretical and practical parts and conclusions.

The study showed that the problem of bullying has not yet been sufficiently studied in Ukraine. Typical grammatical forms of bullying are analyzed. Methodical recommendations for the prevention of bullying have been developed. Communicative methods of correcting the psychological atmosphere in a team whose members engage in bullying are proposed. Tips on communicating with bullies are provided.

The results of the study make it possible to continue and expand the study of the phenomenon of bullying in the Ukrainian educational environment, to supplement methodical recommendations for the prevention and stopping of bullying.

Key words: *verbal bullying, communication, prevention, words; lexical, phonetic, grammatical language means.*